

Rodolfo Prada entregando a Castelao o primeiro exemplar do "Sempre en Galiza" diante dun busto de Bóveda

Carta de Castelao a Rodolfo Prada

Un documento excepcional de Castelao (1947)

María Pilar García Negro

Castelao a Rodolfo Prada. Treito da carta do 10 de abril de 1947

dosior

Un documento excepcional de Castelao (1947)

María Pilar García Negro

Leitora-leitor: Tes ao teu dispor, a seguir, o coñecemento dun documento excepcional. Esta longa carta de Castelao a Rodolfo Prada é, decerto, un auténtico ensaio explicativo das vicisitudes por que atravesou a tramitación do Estatuto Galego de 1936; o papel das diferentes forzas políticas perante a mesma; o boicote do PSOE; a defección dos prietistas a respecto da legalidade republicana e o seu contubernio cos monárquicos; o incríbel e indigno papel xogado polos galeguistas do interior verbo do Consello de Galiza, do rol de Castelao como ministro no goberno Giral e, aínda, do desprezo da súa propia persoa como político nacionalista galego.

Orgullámonos, na Fundación Baustista Álvarez de Estudos Nacionalistas, de podermos ofrecer, neste número de Terra e Tempo, testemuño tamaño, que vén confirmar de primeira man e por voz autorizada hipóteses e valoracións sobre este tempo histórico por algúns cualificadas de hiperbólicas ou de sectarias. Aledámonos de que, en ben da verdade histórica, se resitúen feitos, persoas e partidos. Resulta irónico, por dicérmolo eufemisticamente, que, no presente, un partido como o PSOE se er-

ga en valedor máximo –hoxe e sempre– do Estatuto, unha especie de pai putativo indiscutíbel, cando o seu papel histórico foi ben outro, como xa Castelao se ocupara de esclarecer nas páxinas de Sempre en Galiza. Relato, o desta obra, dos avatares apuradísimos con que o autor consegue "resucitar" o texto plebiscitado no 28 de Xuño de 1936 e, malia todos os boicotes, facerlle tomar estado parlamentar na sesión de Cortes de Montserrat, de Febreiro de 1937. Este documento, en forma epistolar, corrobora e amplía aquela información.

Canto a un extremo da carta máis confisional –e máis doloroso–, permítasenos referir unha anécdota persoal. Cando, hai vinte e cinco anos, en 1982, lemos o magnífico libro de Valentín Paz Andrade, Castelao na luz e na sombra, e chegamos ao capítulo que el titulou "As feridas que máis doen", non podemos conter as bágoas, por máis que o biógrafo de Castelao só reproducise algúns anacos mínimos desta carta. Líamos e relíamos unha e outra vez: "... esto de que os galeguistas se convirten en interruptores d-unha laboura que eu dirixin e que xa empeza a dar bós froitos, eso non era concebible". Eran, con efecto, as feridas que máis doían para quen entregou e fixo valer toda a súa vida adulta ao servizo da causa da nación galega e da súa dignificación, sen mimetismos, sen complexos, e, aínda por riba, tendo que se defender dos seus antigos correligionarios que xa daquela desertaran de calquer pretensión de restauraren ou manter en vivo o remol do nacionalismo galego.

Local do BNG, mostra da necesaria conciliación entre xestión e ideoloxía

Deseño inicial do libro que logo levaría o nome de "Sempre en Galiza"

Intervención no Día da Galiza Mártir diante do busto de Bóveda

Terra e Tempo espera que a publicación deste documento –como a doutros xa editados e editábeis– sirva para situarmos de vez episodios fundamentais da nosa historia contemporánea, na liña de servizo a ese coñecemento da historia nacional que define e guía a existencia desta revista desde o seu nacemento e para disiparmos de vez, tamén, supersticións, supercherías e, mesmo, complexos de inferioridade como os que Castelao denunciaba ■

CASTELAO a Rodolfo Prada.

Treito da carta do 10 de abril de 1947

“... E agora vexo que vostede é o único que sabe e pode intervir cos irmáns do interior, vítimas de varios complexos perigosos. En fin; eu fico enterado de todo canto vostede me comunica e prégoles que ao chegar á nosa Terra, deixe aclarado o malentendido que se produxo. Espero que esta carta lle leve elementos dabondo para dilucidar as diferencias producidas. Vostede dispoñe absolutamente da miña confianza e todo canto vostede decida –que pode decidir– eu tereino como artigo de fé. Xa sabe, meu querido Prada, que eu non son o que pensan os do interior: un home engreído, terco, que sóo está disposto a servir o que a él se lle ocorre e que non sabe desentranar as verdades que latexan no ambiente político xeral. Eu ben sabía que, de chegar a ser o que Bóveda quería, (por él abraçei a idea de poñerme ao fronte), sería apedreado, pero non sen antes deixar a Galiza en marcha. As pedras xa chegaron a min, antes de tempo, i eso é o que me doi máis (non que me apedreen, senón que se armen de pedras cando aínda empezo a ver o fin da miña misión). Deixei de realizar a miña obra artística e literaria, entregándome á política, sóo pol-o ben da nosa Terra, pois eu máis nome conqueriría evitando enemistades. Todo, todo, estou disposto a facer; pero esto de que os galeguistas se convirten en interruptores dunha laboura que eu dirixin e que xa empeza a dar bós froitos, eso non era concebible. Pois ben; vostede ten de realizar un bó servizo ao meu favor, na seguridade de que eu non-o aproveitarei con egoísmo. Declárolle que estou disposto a non volver a Galiza e a morrer en Bos Aires, na Terra en que me vin mellor comprendido polos galegos; pero dóime que os irmáns do interior se deixen levar polos complexos da súa situación, incurrido en inxusticias e trabucamentos que van dirixidos, en verdade, a todos cantos non están alá, sufrindo como eles sofren. Empecemos, pois, a relación de certos feitos, que voste-

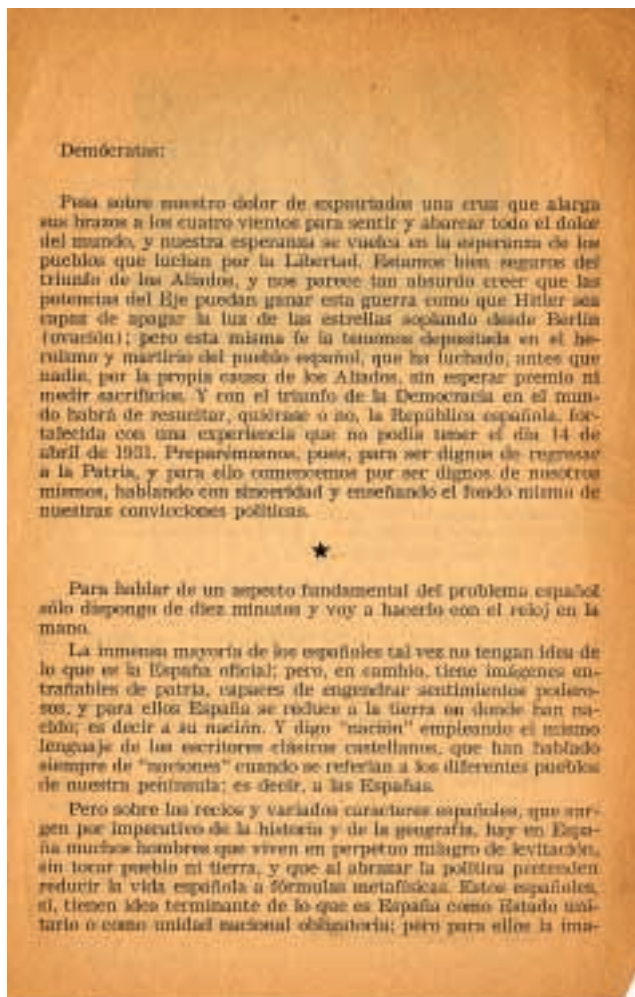
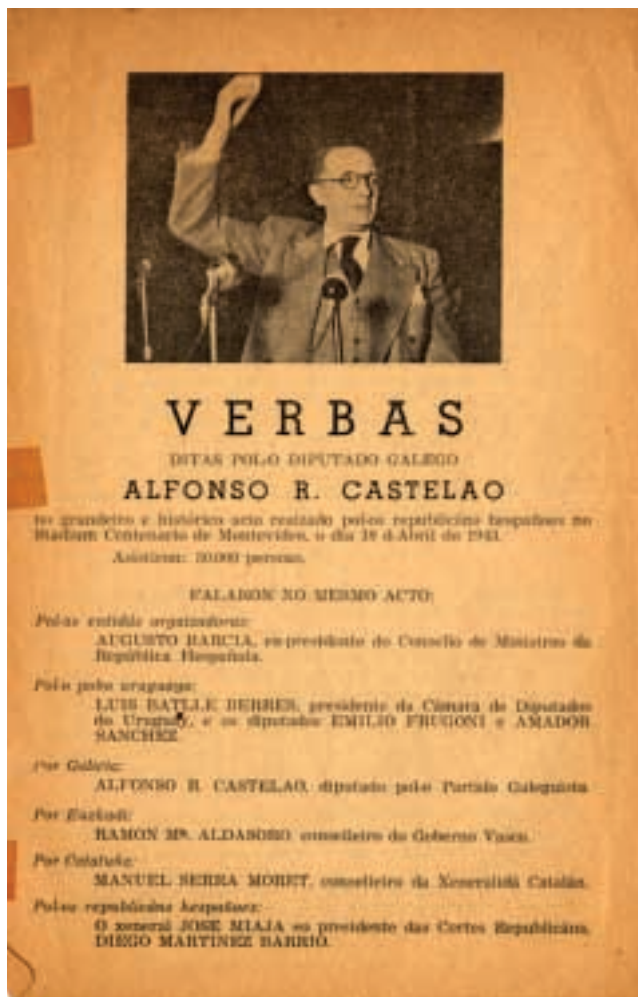

Delegación de Deputados Republicanos nas Cortes de México, vemos no centro sentado con chaqueta clara, ao deputado galeguista Antonio Alonso Ríos

de debe coñecer, mesturados con comentarios, tal como vaian saíndo. Xa sabe cómo é Antón¹ e o susceptible que se sente por veces; pero esta carta non podía ir a él, senón a vostede, como irmán que vai ir alá... de modo que, sendo necesario ou comenente, pode facer uso do que lle diga n-esta carta, advertindo que vai dirixida ao “delegado especial” en viaxe... Xa sabe vostede, meu querido Prada, como ten un que andar templando gaitas... Pero eu asegúrolle, e xúrollo, que nunca manterá un segredo para vostede e que, de falar en vez de escribir, diríalle cousas que ninguén máis que vostede e máis eu saberían. Empezemos, pois.

Mandeille copia do meu informe sobor da crisis do Goberno Giral, pola que se decatarián ahí da importancia ou atrevimento que tivo a miña aitude, acertada ou trabucada, que eso aínda está por ver. Creo que non podía tomar outra, sabendo que de trunfaren os conxurados sería espul-

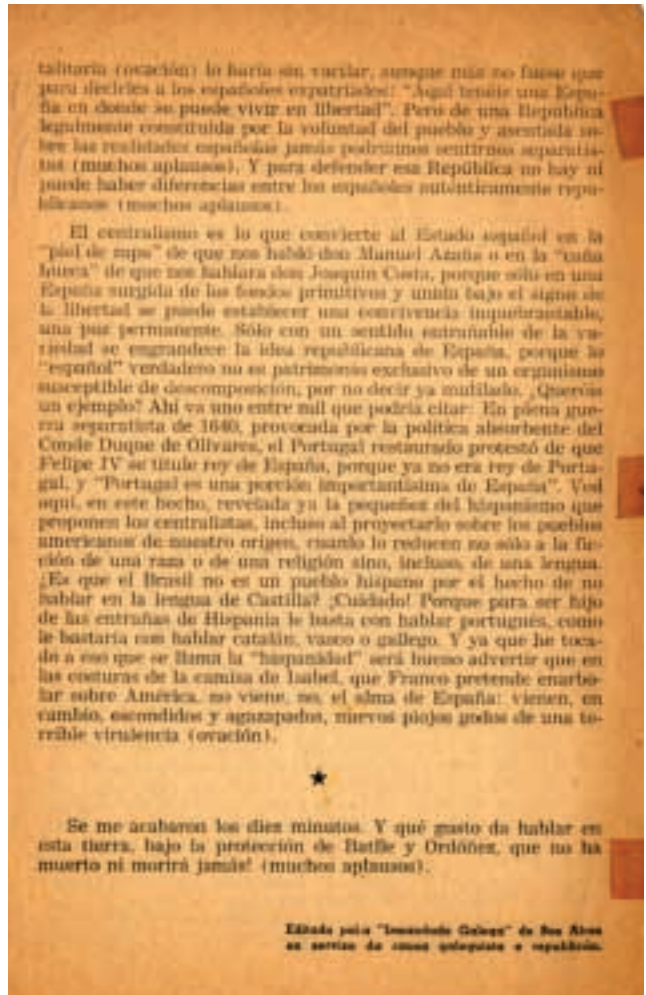
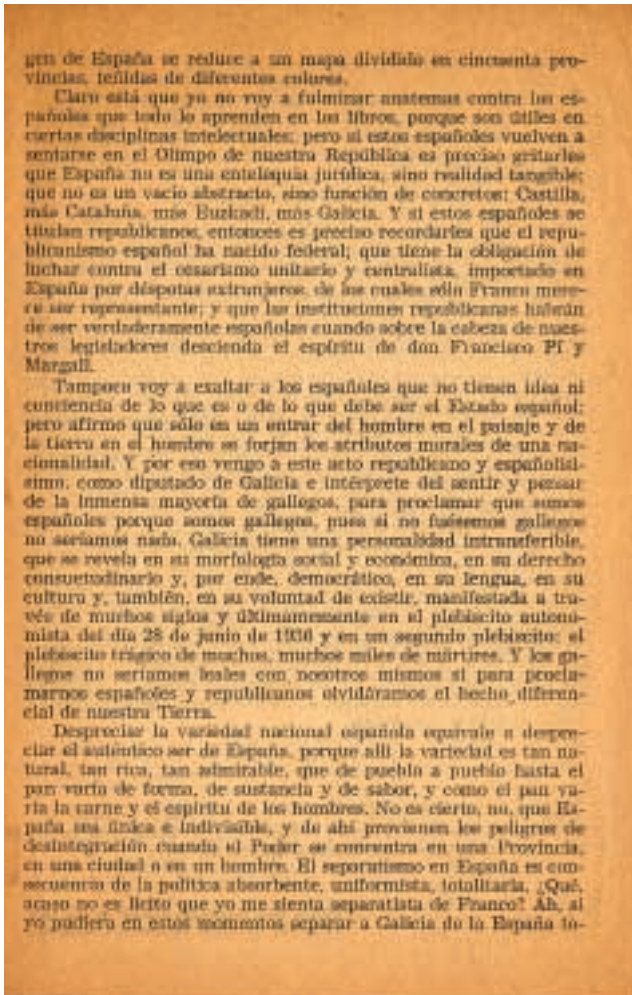
sada Galiza do Goberno, antramentras que trunfando a política da continuidade institucional, como propuxen e como debeu ser, Galiza consolidaría o seu posto de honor. Os esquerdistas de Hespaña non saben o valor que ten a continuidade dunha política calquera e, pol-o tanto, a que tería unha continuidade da política iniciada pol-o primeiro Goberno da República en eisilio; e por eso prefiren andar dando bandazos, como borrachos, desacreditándose ante as grandes potencias, que non son grandes por teren unha política inflexible, senón continua e conscente, sería e sentida, por riba do egoísmo partidista. Como republicán defendín a continuidade do Goberno avalado pol-as Cortes en México, para persistir na política plantexada ante as Nacións Unidas, que na derradeira Asamblea Xeral empezaron a estimala, e non me arrepinto do que fixen, anque de momento saíramos perxudicados. Como galego atopei-

me desasistido de todol-os demás elementos republicáns, n-este ambiente de vergoñenta claudicación, infiltrada dende o interior de Hespaña a través dos Pirineus, e non se me ocureu mellor cousa que recoller do chan a bandeira da República, facéndoa miña. No meu informe amóstrome parco ao enxuiciar o comportamento dos vascos, porque sei que non podían romper cos socialistas de Prieto² —e menos para faceren causa común cos galegos— sen que ao mesmo tempo non rompesen a unidade artificial dos partidos vascos, que lograron manter dentro e fora do seu país e sobor da que se sostén o Goberno Aguirre. Non hai dúbida de que unha aitude enérxica dos vascos e cataláns evitaría o desprezo de que foi obxecto Galiza; pero eu sabía que os cataláns non-o farían e que os vascos non-o podían facer (os vascos non-o podían facer en canto para elo someteran o asunto a unha decisión dos seus diversos partidos). Os vas-

cos manteñen indebidamente unha Minoría Parlamentaria, pois non conservan máis que catro ou cinco Diputados a Cortes, cando se necesitan dez, e manteñen esta ficción pol-o feito de que ninguén pideu o reconto dos membros que Euzcadí ten no Congreso (eu son presidente d-un Grupo Parlamentario que ten tantos Diputados como eles e non temos dereito a estar representados no Goberno en virtude da nosa forza parlamentaria...) Jáuregui³ é o encargado de maniobrar con toda caste de concesións para que se lles deixe falar en nome d-unha Minoría desaparecida. Pero, aparte d-esta irregularidade e outras pol-o estilo, eisten causas de tipo moi material, que os obrigan a rebaixar as vellas intransixencias nacionalistas. Os Gobernos autónomos veñen cobrando dos fondos da República 50.000 pesos mexicanos cada mes, ou sexa 300.000 cada un d-eles ao ano, para sosterse como institucións da República e se eu non podo

decir que o Goberno vasco xa esgotara o seu tesouro e xa teñen necesidade de axudas, podo afirmar, en troques, que o Goberno catalán somentes vive d-eso, por eso e cicáis para eso. Esta custión quero aclararl-la a vostede, para que d-ela faga o uso que sexa necesario. Cando Barcia⁴ propuxo a redución de todol-os gastos e o pago en francos franceses ao troque oficial, non se lle tocou aos emolumentos que cobraban os Gobernos autónomos; pero abondou que se lles intentase pagar na moeda do país para que se alporizaran con toda caste de armas. Nas vísperas da xuntanza derradeira da ONU, cando Giral⁵ se dispoñía a saír para Nova York, Irujo⁶ dirixeu unha carta na que o ameazaba coa retirada da representación vasca se non se lles seguía abonando o “anticipo” en pesos mexicanos (así eles seguirían necociando no marché noir). Os vascos, en privado, decían aituaren así en beneficio dos cataláns, pois a eles, real-

mente, sóio lles preocupaba o asunto como demostración simbólica de respecto ao seu Goberno; pero eu sospeito que os fondos de que dispoñían deben estar esgotados ou dando as boqueadas, como están os da República, e fúndome no intrínseco que Irujo tiña en que Barcia iniciara as negociacións d-un empréstito, queréndome complicar a min n-ese asunto, ao que me neguei por razóns político-moraes. Nótase que os vascos van enchufándose fora da súa caixa de recursos e xa non gastan como gastaban. Alá están todos en San Juan de Luz, envenenándose coa política que lles infunde o Lendakari. O mesmo día en que o asunto do "anticipo reintegrable" se fa plantexar en Consello de ministros, fun invitado a comer con Aguirre⁷, Pi i Sunyer⁸ e Irujo, e os tres pregáronme que interviñese ao seu favor, pois o asunto era de importancia vital para o Goberno catalán. Eles viñan traballando sobor Giral e Barcia, e o mesmo Aguirre e Irla visi-

Folleto editado pola Irmandade Galega de Arxentina dun acto no que interviu Castelao. Como se pode ver pola propia disposición do acto trátase de visualizar a existencia de catro realidades nacionais no Estado español

taban ao Ministro de Facenda; pero a min non me dixeron nada até derradeira hora. Eu non me comprometín a nada concreto, asegurando que faría o que poidese. Intervín no Consello moi brevemente. Velahí o que dixen: "No hay para qué ocultar la solidaridad política que mantenemos los gallegos con los vascos y catalanes, es decir, la solidaridad de un país que ha ganado su derecho a la autonomía con los dos países que ya tienen su derecho consagrado y disponen de Gobiernos propios; pero el motivo que se discute no afecta a la solidaridad política, a los ideales que nos son comunes, puesto que se trata de una cuestión material, crematística, enteramente ajena al interés gallego.

Pero me parece justo advertir que no se halla presente el Ministro que representa a Cataluña –una de las dos partes interesadas- y que el acuerdo que se tome sea a reserva de lo que el Ministro Sr. Santaló⁹ opine y de las razones que aduzca, puesto que llegará a París antes de aprobarse el presupuesto. En cuanto a la proposición formulada por el Sr. Sanchez Guerra¹⁰ (éste pedira que oficialmente, e pol-o tanto no presuposto, non se falara da Generalidad nin de Euzkadi, senón simplemente, do Goberno autónomo tal ou cual) debo declarar que no se me alcanza la intención que lo movió a formularla; y esta, sí, que es cosa que me afecta como gallego autonomista, pues si bien es

Non é que os monárquicos eclipsasen aos republicáns; é que os republicáns consintan que a Monarquía se poña diante da República, facéndose así gratos aos desinios anglosaxóns.

cierto que al hablar en general se puede decir “Gobiernos autónomos”, cuando se habla en particular es preciso darle a cada institución su verdadero nombre; en este caso el nombre con que oficialmente se bautizó. El Gobierno catalán se llama “Generalidad de Catalunya”, nombre tradicional consagrado en su Estatuto, el vasco se llama “Gobierno de Euzcadi” y mañana el gallego se llamará “Junta General de Galicia”. Y por lo tanto me opongo a la proposición del Sr. Sanchez Guera”. Prevaleceu o meu criterio prestándolle un servizo aos cataláns e creo que aos vascos tamén. Pero aínda hai máis; á saída do Consello tiven ocasión de falar con Giral, que me trouxo no seu coche ao Hotel, e díxenlle que a min non me preocupaba a situación económica dos vascos, pero que o Goberno catalán podería sufrir un desastre si se vise obrigado a restrinxir os seus gastos, pol-o que opinaba que podería dársele aos Gobernos autónomos unha metade en pesos mexicanos. Giral mostrouse propicio a este arranxo e deseguida funllo comunicar a Irujo... Creo, pois, que non deixei de prestarlle un bó servizo aos cataláns e creo que tamén aos vascos; pero é o certo que ninguén me dou as gracias. Os cataláns non saben que eu eisisto. Carlos Pi i Sunyer faloume tres veces; Tarradellas¹¹, unha; a Irla¹² fun presentado por Lasarte¹³ na Delegación Vasca e troquei con él tres verbas. Eso é todo. Conste que fun máis de cinco veces ao Hotel en que para Irla e deixei tarxeta. Por fin baixei das miñas pretensións ao extremo de visitar a Tarradellas por tres veces, sen que en ningunha pudesese velo; pero éste veu a verme a min unha vez e con esto acabou o meu trato cos cataláns... Os vascos portáronse mal cando cheguei; pero dispois déronme mostras de grande amizade e Irujo sigue sendo para min un bó amigo. Pol-o informe da crisis vería vostede cómo se portaron os vascos, xa que os cataláns nin tansiquera intentaron cobrir as formas. Dende logo o informe de

Lasarte é tendencioso e innobre (vostede interpretouno perfectamente). Pero eu necesito de Irujo para manobrar en defensa do noso Estatuto, como verá máis adiante; e por consiguiente, non convén que ahí se troncen as relacións que viñamos sostenendo con vascos e cataláns dentro de... Galeuzca. Ao informe e carta remitidas a Alonso (estaba escrito en borrador antes do día 15 de marzo e non poden pasalo a máquina por causa da miña enfermidade gripal, que me tivo bastantes días no leito) xa se lle poden engadir algúns comentarios máis. Llopis ten varias caras e fala según lle convén: unhas veces en republicán e outras en... non sei se decir monárquico. O caso é que dispois do novo golpe de estado que dou Franco o día 31 do pasado mes, hoxe é a hora en que o Sr. Llopis non fixo outra cousa máis que moquearse do Caudillo, deixando que somentes Don Juan¹⁴ fale en serio. Este titiriteiro xa estivo en Londres (Serra Moret¹⁵, que é outro titiriteiro, saíu de París uns días antes para prepararlle as entrevistas) e anda decindo que él coidaba manter un monólogo cos seus correligionarios ingleses, pero que se produxeran diálogos... N-efeito; houbo diálogos desagradables para él, e todo por que anda cerdeando –por queando, sería mellor-, sen decidirse a servir os desinios antirepublicáns con que foi derrubado Giral. Os socialistas anglo-franceses danlle pé a Llopis¹⁶ para xogar aos equívocos. Dí Blum¹⁷ que a nova constitución do estado Hespáñol inventada por Franco, somentes merece un alzamento de hombreiros ou unha gargallada, e Llopis ceiba gargalladas, deixando que as grandes potencias ergan os hombreiros, como se en Hespaña non houbera ocorrido algo que ben valía a pena de ser tomado en serio. Aínda non se axuntou o Goberno Llopis para eisaminar o caso e redaitar unha nota dirixida ás Nacións que integran a ONU, poñendo a República por diante de todo. Hai como unha consiña para que Don Juan sexa o

que fale n-esta ocasión, cicáis decisiva, poñéndose diante dos republicáns e tapándoos. Eiquí unha radio emisora en castelán, para Hespaña, repite o ardil da BBC de Londres; esto é, atacando a Franco, relatando de miúdo canto fan os monárquicos e prescindindo, en absoluto, dos republicáns, como si éstos non eisistiran. Chegarán a darse por ineisistentes, de continuar o silencio do Goberno Llopis. A min dame mágoa que agora non estea Giral ao fronte do Goberno, pois este sería o mellor intre que se lle podería presentar para encararse coas Nacións Unidas e decirlles o que ven ao caso. Vostede non ten idea do apouvigamento que sofren os eisilados da Franza, todos convencidos de que non hai máis solución que a monarquía. Agora temos eiquí un novo Ministro sindicalista, o Sr. Montoliu, chegado do interior, que ocupa a carteira de propaganda e que anda decíndolle aos periódicos franceses que o proieito da lei de sucesión dado por Franco é cousa que nos convén, porque provocará a unión dos republicáns cos monárquicos. A consiña socialista é que debemos unirnos todol-os hespañoes para derribar a Franco: “Lo primero es derribar a Franco”, “Lo esencial es la Democracia”, “España será lo que el pueblo quiera”, “Servir los mandatos del interior”, etc. Todo menos impoñer a República como cousa primeira. Non é que os monárquicos eclipsasen aos republicáns; é que os republicáns consintan que a Monarquía se poña diante da República, facéndose así gratos aos desinios anglosaxóns. Cicáis os socialistas abriguen a esperanza de gobernaren dentro da monarquía constitucional, como en Inglaterra... E a todo isto, os republicáns específicos, os liberaes, que nada poden esperar do réxime monárquico, déixanse levar pol-a corrente socialista e desexan calisquera réxime con tal de que sexa democrático... Os socialistas, que en 1934 armaron unha revolución por non acataren o trunfo democrático das dereitas, son

agora os que propuñan a unión cos monárquicos. Foran eles leales e capaces de acataren o resultado d-un plebiscito, pero nin eso. Wenceslao Carrillo¹⁸ acaba de decir que non están dispostos a deixarse arrebatado o predominio que en Hespaña lle corresponde aos socialistas. O Segretario Xeral dos sindicalistas díxome a min; como demostración do seu republicanismo, que están dispostos a andaren a tiros cos monárquicos ao día seguinte de implantarse en Hespaña unha Monarquía, e díxome esto despois de declararse partidario do plebiscito. Eu pergunteille porqué non andan a tiros cos falanxistas e pronostiqueille que de gañaren os monárquicos terían que viviren tan sometidos como agora. En fin; aquilo sería un inferno se non se atopa unha solución democrática e republicán, tal como a que propoñíamos nós; pero en todo se pensa menos en estruturar un novo Estado que responda ás realidades permanentes de Hespaña. Perdóeme esas divagacións... Hai un asunto que a min me preocupa e que vai tomando mal cariz. O Goberno necesita o aval das Cortes para ser verdadeiramente lexítimo, pois, pol-o d-agora, non ten outra base legal que o mandato recibido do Presidente da República. Vostede sabe que Don Augusto Barcia e máis eu quedamos en Franza para asistir á xuntanza das Cortes, a pedido de Don Diego¹⁹. Éste asegurounos que as Cortes se reunirían no mes de maio, pero eso é imposible. Eiquí ninguén se preocupa d-eso –nin o Goberno nin os parlamentarios–, porque, pol-o visto, se consumirían os poucos fondos de que dispoñen as institucións gubernamentais; pero a verdadeira razón é outra ou outras. Don Diego teme que as Cortes decidan suicidarse e acabar con todol-os artificios legalistas; o Goberno teme non ser avalado ou que sáia mallado e sen vida; os Gobernos autónomos temen que se agoten axiña os fondos comúns (os cataláns xa manifestaron en letras de molde a súa oposición á xuntanza das

Deputados Republicanos no exilio reunidos nas Cortes de México nas que Castelao deu a batalla para a tramitación do Estatuto e o recoñecemento de Galiza ao mesmo nivel que Euskadi e Cataluña

Cortes, decindo que non é necesaria); as persoas que compoñen a Mesa, a Diputación permanente e a comisión de Goberno interior das Cortes, que cobran 40.000 pesos mexicanos en cada mes e que non se lles pudo rebaxar os emolumentos nin pagarlles en francos, porque estas persoas son soberanas, temen ver acabada a súa lucrativa e cómoda función; etc. Eu quixera que houbera Cortes, porque quería deixar ben marcado no Diario de Sesións o dereito de Galiza e as vicisitudes do seu Estatuto; pero coido que terei que embarcarme para esa sen sacarme a espiña que levo cravada. E, de non levarse a cabo esa xuntanza, cábelles a Don Diego unha responsabilidade por todo canto poida facer ou non facer o Goberno Llopis, pois sóio e existe pol-a súa vontade. En fin; paréceme que xa falei d-abondo d-este asunto. O que lle prego é que vostede se coide de facer chegar aos irmáns do interior a copia do meu informe e, se lle parece ben, algo do que n-esta carta lle digo a vostede. Vostede, como membro do Partido, pode buscar unha vía segura para comunicarnos cos d-alá, cicais a mesma que eu abri e que xa non sei si e existe.

Falamos do comportamento dos vascos e cataláns, e non sería xusto que non comentara eu o comportamento dos galegos eisilados en Franza. A min non viñeron máis que os necesitados de axuda, que eu lle prestei con todo agarimo, sen que un soio dos que petaron na miña porta saíra sen levar o que necesitaba. Lis-

ter visitoume tres veces e sempre coa mesma tocata: “unidade dos galegos en todo o mundo, baixo a dirección do Bloque Nazional Republicán Galego”. Eu defendínme hábilmente e con razóns tan claras que sempre ficamos moi amigos. Ese Bloque non e existe. Ten de Presidente a Portela²⁰, de conselleiros aos tres Diputados e outros persoaxes, e de Segretarios a varios moixantes, entre eles Plá²¹. O seu Centro eiquí é o do Part. Com., sen que endexamáis dea mostras de nada. Non e existe. Os galegos están ben, porque a maoría son mozos e na Franza hai traballo remunerado para todos cantos queiran traballar. Non é verdade o que se conta da miseria en Franza; a miseria, o terror e demais calamidades pasáronse durante a domiñación e a guerra. Non hai pois, que facer caso aos contos e abonda con atender ás persoas que realmente o necesitan, pois outra cousa é pura maniobra partidista. Os irmáns de Nova York axuntaron 500 dolares para axudaren aos galegos necesitados e, a forza de perguntar, somentes sei de dous eisilados que necesitan axuda: un vello e un manco. Debe haber máis; pero eu non me dirixo ao Bloque porque este pediría os cartos para gastalos en algún periódico liorteiro. Non quixen encarregarme do asunto nin aconsellei que tal cantidade se poña en mans de Trifón²² para seguir facendo política socialista... Xa sabe vostede que do leite condensado que mandaron de Bos Aires ao Ministerio de Emigración somentes os

Todos eles están envanecidos pol-a door que pasaron durante a guerra, e para eles eu son un “americano” que veu a Franza para ser Ministro e chupar do Presuposto...

socialistas o beberon (esto demostrillo documentalmente á Federación, sen facer comentarios, pois daquela aínda era Ministro). Sigamos... Coñece vostede a miña correspondencia con Portela e como éste se adhireu ao Consello; coñece, asimismo, a correspondencia que mantiven con Risco²³ e as mostras de complacencia que éste manifestou a prol do Consello. Pois ben; eu escribinlle a Portela ao sair de Bos Aires, pregándolle que me axudase co seu sabio consello para mellor cumprir eu a miña xestión ministerial; volvinlle a escribir dende Dakar, anunciándolle a nosa arribada a Marsella, e, insistindo nas afirmacións do meu respecto e cariño, pedíalle que me asistise coa súa experiencia e sabiduría. Escribinlle a Risco con frases garimosas e comunicándolle o pracer con que o vería. Pero un e outro, que denantes me escribían a Bos Aires (Portela quería que lle editásemos un libro e Risco quería dar unha volta por América antes de entrar en Hespaña), non querían trato conmigo. Portela mandoulle un emisario a Barcia –un masón asturián-, cando desembarcamos en Marsella, e a min díxome que Portela estaba en Bandol e que tería moito gusto en que fose por alá... Nada lle digo de Casares, porque éste non tiña ningunha obriga contraída comigo. Resultou que Portela endexamáis se dou por enterado da miña chegada a Franza e Risco, que vive en París, fixo algo peor. A miña muller non comprendía cómo Risco e a súa dona se mantiñan en silencio aos tres meses de estar nós aquí, e, sabendo que Fernandita (así se chama a muller de Risco) non estaba ben de saúde, quixo darlle unha sorpresa e presentóuselle na súa casa. Recibírona con moito contentamento e Risco manifestoulle sentir tal aborrecimento pol-a política que non viña a verme porque eu era Ministro; pero mandoume por ela un forte abrazo. Ao día seguinte aparece a firma de Risco n-un manifesto político e sigo sin ver a Risco a pesares

Revista Nazi en Español. Basta botarlle unha ollada as súas páxinas para demostrar os vencellos do réxime franquista co nazismo derrotado en Europa. Mais co tempo as chamadas “potencias occidentais” tratarán de mirar para outro lado

de que xa non son Ministro. Coido que Portela levou a mal que fose eu, e non él, o representante de Galiza, e coido que Risco non veu a verme porque é incapaz de disimular a envexa. Seipa vostede que Risco estivo vivindo sempre a costa de Negrín²⁴ e que Portela era negrinista por puro egoísmo, como Casares²⁵. Todos eles están envanecidos pol-a door que pasaron durante a guerra, e para eles eu son un “americano” que veu a Franza para ser Ministro e chupar do Presuposto... O caso é que Portela recobrou as aicións das minas do Rif, que importan moitos millóns, que lle foron entregadas por Negrín, e despois de telas nas mans empezou a sentirse independente e hoxe xa non fala de recobrar a República a tiros, senón pol-a unión de todol-os hespañoes. En canto a Plá compre que me estenda un pouco máis, porque éste era o HOME estimado pol-o comité Executivo do Partido Galeguista. Éste pleiteante era, según os dous derradeiros

informes do Partido, un Delegado especialísimo seu, que compría estritamente as consiñas que se lle daban dende o interior e co que eu debía emparellarme para dirixir dende Franza o movemento galeguista do exterior e disciplinalo para unha obediencia ríxida, amén de recadar fondos para o sosteñimento e auxe do Partido. Eu recibín o informe derradeiro aos tres meses de chegar a París –o anterior recibírao en Bos Aires nas vísperas da miña saída- e Plá non se dirixira a min; pero andaba manobrando con elementos do Bloque para que me pediran contas e vixiaran a miña xestión ministerial... Teño no meu poder unha carta do chamado “Segredariado” do Bloque, que seguramente foi escrita por Plá, na que se pretendía que eu os informase das miñas actividades como Ministro representante de Galiza. Escuso decirlle que a esta carta non respondín, pois sóio desprezo merecía. Por aqueles días foi cando eu respondín

Cheguei a Franza para representar a Galiza no Goberno da República. Os galegos siñificados esperáronme con pedras nas mans, a moita distancia de min, facéndose os xordo-mudos

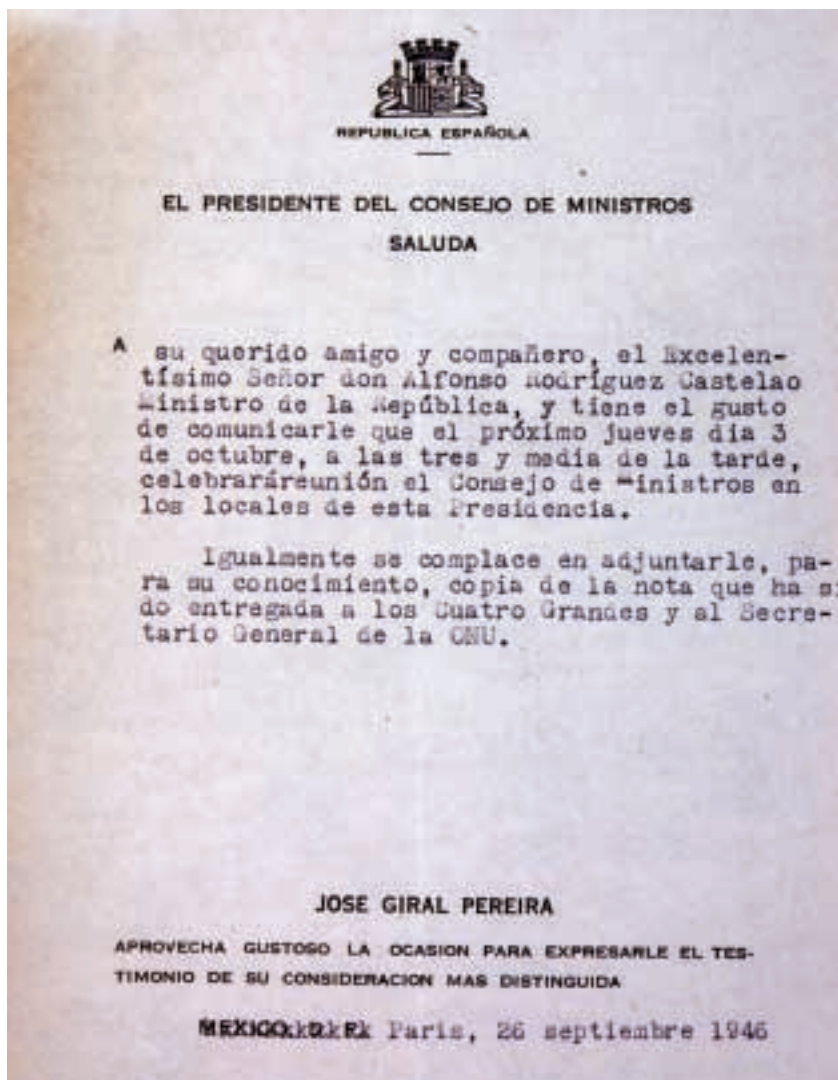

Exiliados republicanos desfilando polas rúas de París

ao informe do Partido, na forma que coñece vostede e cúa resposta tan mal lles sentou aos mozos do Comité. Pois ben; despois d-un silencio de cinco meses, mantido pol-o extraordinario Plá, recibo unha carta d-éste, chea de insolencias e tolerías, da que vou a sacar algúns treitos: “efeitivamente, nin estaba conforme coa base política do Ministerio galego que se creaba, nin co sistema adoitado para presentar o candidato ministerial, nin co voso nomeamento para rexir dito Ministerio”; “...encomenza unha acción de crítica pra a xestión ministerial e, d-un xeito velado por agora, intentase que no desprestixio d-ésta, sexa envolto o Partido Galeguista e o que é peor o Galeguismo, coído chegado o intre de apelar aos vosos sentimentos galeguistas, a vosa condición de afillado pra desfacer o malentendido creado e defender os intereses do Galeguismo, que están por riba de vostede, do Partido e de min...”; “Penso que poidera ser que vostede matinará que existía na Franza unha Delegación ou outro Orgaismo responsable do Partido, e que estos, de non saber vostede a súas señas ou mesmo sabéndoas, debían porse en contacto con vostede á súa chegada a Franza. Si é eisí, debo manifestarlle

—xa que vexo que a Dirección do partido, non parece, houbo de comunicarllo- que na Franza non eisiteu nin eisiste nin Delegazón, nin Representazón do Partido, nin persoa que ostente, mesmo limitadamente, función que lle autorizasen a dirixirse no seu nome”. Velahí algo que non obraba no meu poder cando lle escribin a Santiago Pol²⁶, pois n-aquel entón eu non contaba máis que co silencio de Plá e as súas liortas. Claro está eu non fixen caso das cartas tardías que me dirixiu o extraordinario Plá; pero en vista de que eu o desprecei, empezou a mandarme escritos e máis escritos, co fin de entablar relación conmigo, i en cada novo enxendro filosófico-político vai baixando a cabeza. Vexa vostede cómo até chegou a morder o Partido, por se así eu picaba o anzolo: “Dende fai tempo a Dirección do Partido non trata de xustificar ante os seus afillados a liña política que serve de eixo á aitividade do Partido no Interior e a compracenza en certas tesis e contaitos non deixan de ser sospeitosos para aqueles que desexáramos ver ao Partido como cabezaleiro diño d-unha democraza galega, republicán, nazonal e resistente...”. Nin así me considerei obrigado e escribirlle; pero entón Plá valeuse

dos vascos —Rezola²⁷ e Lasarte- para solicitar de min unha entrevista, ao que me neguei en redondo. Vexa o que me di en carta recibida onte: “Todo elo é pasado. Si vostede quere. Si agora tiña intrés en ter con vostede unha entrevista e, mesmo, honrarme con unha boa relación con vostede no campo da política, debo indicarlle que a miña entezón estaba —e está— en ir a ela ceibe de toda reserva mental e de calquera outro xénero respecto de vostede”. Pol-os treitos que lle transcribo verá que nin o Comité do Partido tiña razón para impoñerme o emparellamento con Plá, nin eu obrei de lixeiro reaicionando contra unha tan torpe indicación; pero das consiñas que os irmáns do interior me mandaron falaremos máis adiante. O caso foi que eu prometín aos intercesores vascos contestarlle a Plá, aadvertisíndolles que de ningunha maneira erguería a este galeguista até o punto de ficar convertido en persoaxe para que, ao ausentarme eu de Franza, poidera él ter unha representación para tratar con eles politicamente os asuntos que a Galiza lle intresaran. Os vascos, meu querido Prada, querían contar eiquí con un galeguista da catadura de Plá, fácil ao soborno, para seguiren manobrando na política xeral según lles conviñese, pois aínda lles queda moito por facer. En fin; eu escribinlle a Pla, e velahí un treito da miña carta, na que lle digo que él e máis eu nada temos que facer en común: “Cheguei a Franza para representar a Galiza no Goberno da República. Os galegos siñificados esperáronme con pedras nas mans, a moita distancia de min, facéndose os xordo-mudos e desexando verme caído para apedrear-me. Vostede foi un deles. Vostede pasou cinco meses finxindo iñorar a miña eistencia, e de súpeto decidiu vixiar a miña xestión ministerial... Os galegos da Franza —vostede entre eles- nin se mostraron agradecidos ao Goberno Giral nin se ofreceron ao representante de Galiza, como fixeron os demais galegos do mundo, menos os prietistas de

Convite de José Giral a Castelao. Non parece que se poida acreditar a inimidade entre estes dous políticos na que tanto se ten insistido senón ao contrario, semella que a honestidade de ambos os dous e a lealdade á democracia, facía que se entenderan bastante ben a pesares das diferenzas ideolóxicas

México. Os galegos da Franza tam-pouco reaccionaron ante a inxusta expulsión do representante de Galiza no Goberno Llopis, como fixeron os demais galegos do mundo, menos os prietistas de México. ¿Qué conto, pois, é o que agora me quer contar vostede a min? Agora xa é moi tarde para que eu poida confiar nas boas intencións de vostede. Soio pasei as horas máis ingratas da miña breve misión ministerial e soio quero estar até a miña saída para América. Seguro estou de ter cumprido co meu deber de galego e republicán. Acompañarame no entanto a propia conciencia, que nunca sería insensible ante unha reitificación do proceder de vostedes, pero que xa non fia en sim-

ples promesas”. O apartamento de todol-os galegos siñificados da Franza, a súa indiferencia ante o problema de diñidade que plantexaba o ter Galiza un representante no Goberno e ser inxustamente expulsado, perxudicoume moito moralmente, porque dá pé para que os nosos nemigos sigan decindo eiquí o que sempre dixeron: que Galiza non sinte a necesidade da autonomía e que eu non representaba máis que o desexo d-unha minoría insiñificante. Certo é que Llopis recibeu as protestas dos galegos de América; pero eiquí somentes son eu o que protesta... Fágalle ver aos irmáns do interior cómo Franza non pode ser o centro de dirección política do galeguismo e dígalle que

a voz auténtica de Galiza no eisilio somentes está en América. O caso dos cataláns e os vascos, n-este caso, non é equiparable ao dos galegos. Eles están ao pé dos seus países, como nós estaríamos morando en Portugal. Xustamente, en Franza ten ún a sensación de atoparse detrás de Hespaña, lonxe de Galiza, tendo antre nós e o noso país o mundo abismal que nos impide toda posible comunicación. En troques, América está diante de Hespaña, perto de Galiza, na verea de enfrente, perto da Terra. Non importa que eiquí estea o Goberno da República e os Gobernos autónomos, porque Galiza ten unha personalidade tan diferenciada que até n-este caso somos diferentes ao resto dos hespañoes.

Os irmáns do interior, pol-o que se vé, nin leron os meus estensos informes nin tansiquera leron o meu libro. Somentes lles preocupa a ideoloxía miña, para contradecila con profundacións tan lóxicas como as que antano envenenaban a Risco. Semellan uns pequenos Cambós, que pretenden adiviñar o futuro, sen preocupárense gran cousa dos cimentos en que haberá de asentarse ese futuro. Non se decataron do que nós fixemos para prever as continxencias do porvir, tanto mirando a Hespaña como á nosa Terra. Por min o Estatuto tomou estado parlamentario na sesión de Montserrat, cuios incidentes e dificultades deixei relatadas no meu libro. Por min ficou nomeada a “Comisión del Estatuto Gallego” na derradeira sesión de Cortes celebrada en México, provocando unha discusión parlamentaria que nos foi favorable e que nos serviría de moito se a República trunfase. Do que ocorreu en México teñen alá un informe de vinte plegos. Eu soupen en México que o arquivo das Cortes estaba en París, a onde fora levado dende Barcelona cando se perdeu a guerra, e tiveron moito coidado de non decirllo a ninguén. Sóupeno por algo que se lle escapou a Don Diego diante dos Diputados galegos que fóramos a sau-

Misa de campaña dun Batallón Vasco durante a guerra. Os vascos utilizaron a relixión ao seu favor influíndo sobre o propio Vaticano

dalo. Ninguén podía supoñer que o Estatuto Galego estivese fora de Hespaña, porque ninguén sabía que o Arquivo das Cortes saíra, en caixóns, uns días antes de perderse Barcelona, pois somentes por esta iflorancia se nomeou a Comisión estatutista. De saberse a verdade non acadaríamos aquel trunfo, pois o mesmo Prieto manifestou que a Comisión era simbólica posto que non podía dictaminar sobor d-un documento que obraba no Arquivo das Cortes, deixado en Hespaña... Eu tiña algunha esperanza de poder presentar, ante a Comisión, o Estatuto, é decir, as actas do plebiscito e demáis documentos acreditativos d-aquel acto. Para eso –dispois da derradeira Sesión- falei con Irujo en México e con Aguirre en Nova York, a fin de que Leizaola averiguase eiquí o paradeiro do noso Estatuto, levando as investigacións con moito sixilo para que non-o fixeran desaparecer. Os vascos non me deron razón do asunto, porque Irujo e Aguirre non compriron as súas promesas ou porque Leizaola é un pasmón. Escribinlle a Portela para que se botase sobor de Cuevas –o Oficial Maor do Congreso, seu amigo- a ver onde estaba o noso Estatuto; pero Portela non se moveu e contestoume c-unha vaguedade demostrativa da súa indiferencia para todo canto non lle afeite a él persoalmente. En fin; cheguei a París, e sen perda de tempo visitei a Don Diego. Foi unha entrevista que durou tres horas, moi cordial, moi interesante, na que sellamos unha boa

amistade e un entendimento que se revelou en intimidades como a de invitarme tres veces a comer na súa casa, cousa que non fai con calquera. Díxome que tiña encuadernados os Diarios de Sesións e que lle faltaba o de Montserrat, onde constaba a presentación do Estatuto Galego, e o da sesión seguinte. Tamén me contou que mandara traer, en caixóns, o Arquivo das Cortes, e que non sabía onde estaba, nin lle era doado afirmar que as súas ordes foran cumpridas, pois Cuevas non se deixaba ver para perguntarllo. En vista das novas de don Diego e das súas dúbidas comencei a inquedarme, pois a min tamén me faltaba o Diario de Sesións de Montserrat i era imposible que, de tel-o recibido, non-o gardara; pero inquedábame máis o paradeiro do Estatuto, vendo en todo elo a man de quén xa o quixera facer desaparecer en Madrid, a mesma man que suprimiu a Comisión de Estatutos na sesión de Valencia e logo negouse a dar representantes para reorgaizala dispois da sesión de Montserrat; é decir, a man dos socialistas de Prieto. Non vou a contarlle por onde me metín nin qué encrucilladas atravesei para chegar á verdade; direille somentes que o Diario de Sesións de Montserrat e o seguinte non foron publicados, téndose publicado o d-unha sesión posterior; direille, asimesmo, que o Arquivo das Cortes (en verdade, Arquivo da República) foi queimado en París durante a domiñación dos alemáns, e, pol-o tanto, queima-

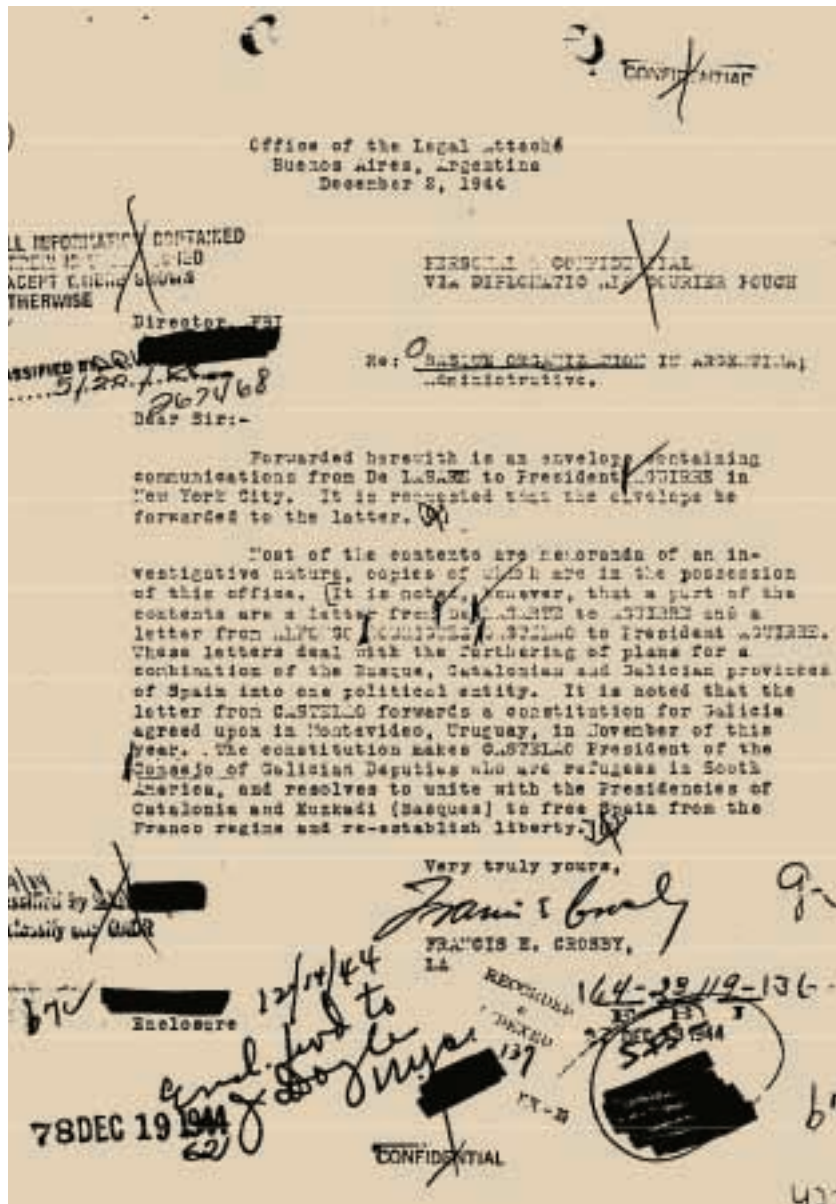
da está a documentación do noso Estatuto. Don Diego soupo por min todo esto e ficou pensativo e disgustado, pedíndome que non planteara o asunto en Consello de ministros nin lle dera estado público. Moitas noites pasei, meu querido Prada, dándolle voltas á cabeza. Don Diego, sen que-relo, aparecería complicado na queima do Arquivo, pois nin o preservou nin se preocupou dos papeis oficiaes, sendo como era, Presidente das Cortes. Eu non podía comprometer ao Presidente provisioal da República e contenteime con telo amarrado e disposto ao meu favor en vista da miña cordura e serenidade... Pero non me durmin nas pallas. Falei segredamente con Fernández Clérigo²⁸ para que

As tropas franquistas retiran o letreiro da sede do Goberno Vasco

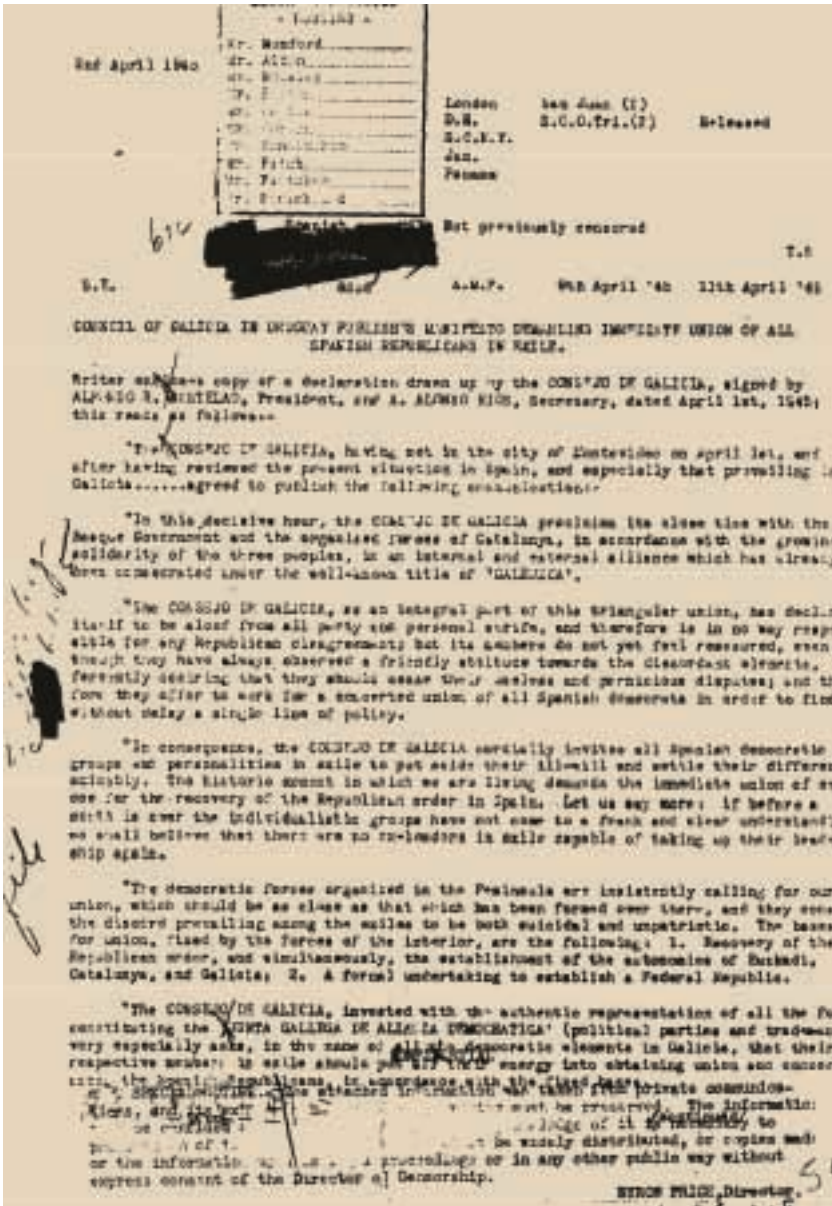
Documento desclasificado do FBI sobre Castelao

inquirise de Cuevas a verdade com-
preta. Cuevas queimou, efectivamen-
te, o Arquivo; pero foi autorizado pa-
ra eso e, pol-o visto, conserva a debi-
da autorización, negándose a decir
quén foi o autorizante. Cuevas pudo
salvar a pelexa, pero non foi capaz de
salvar os papeis que estaban baixo a
súa custodia como Oficial Maor do
Congreso. Este Cuevas foi quén su-
primeu a Comisión de Estatutos,
“porque non había ningún Estatuto
presentado”, e foi quén, encarregado
por Don Diego para ir a Madrid en
procura d-ese documento, para darlle
estado parlamentario, voltou a Barce-
lona sin él, decindo que desaparece-
ra do Arquivo. Fernández Clérigo ase-
guroume que él non se lembraba de
que o noso Estatuto fose lido en nin-
gunha sesión de Cortes e que Cuevas
tampouco tiña idea de semellante
feito (esto díxome sen que eu llo per-
guntase, prevendo que eu lle pedira
unha certificación). Debo engadir que
Ferrer, o Presidente de Minoría Parla-
mentaria de Esquerra de Cataluña,
somentes afirma que “lle parece” que
o Estatuto Galego foi presentado en
Montserrat; en canto Jáuregui, Presi-
dente da Minoría Vasca, está empe-
ñado en decir que o noso Estatuto
non foi lido en Montserrat, senón en
San Cugat... Dende Fernández Clérigo
-Presidente aitual das Cortes- até os
nossos amigos vasco e catalán, non
vexo eu aquela firmeza a lealdade
que me incitarían a tirar pol-a manta
e descubrir a empanada. Abonda de-
cirille que ninguén recorda tampouco
cómo a Minoría Socialista se negou a
dar representantes para a Comisión
de Estatutos, creada por acordo das
Cortes en Montserrat para dar dicta-
men do Estatuto presentado n-elas.
Muito cuspe tiven que engulir, mor-
dendo a lingua, para non empeorar a
nosa situación. O mesmo Giral, que
en todo se portou lealmente conmi-
go, tal como eu merecía, non estima-
ba oportuna a intervención do Gober-
no, pois entendía que era un asunto
escrusivo das Cortes. Afortunada-
mente sobrarán testemoios, se o ca-

so chega, para demostrar a presenta-
ción do noso Estatuto, pois abonda-
rían as reseñas dos xornaes d-aquel
tempo. Temos ademáis, o Diario de
Sesiões de México, onde se dá por
feita esa presentación, sen que nin-
guén se atrevese a dudar d-ela. So-
mentes agora, eiquí, na Franza, sa-
bendo que desapareceu o noso Esta-
tuto, xurdirian dúvidas e chegaríase a
negar o que moitos saben e todos te-
ñen a obriga de saber. O intre e o lu-
gar non son propicios para erguer
protestas. Mellor é o silencio rencoro-
so e alertado. Non necesitamos nin-
gunha certificación da Mesa do Con-
greso, e, se o Estatuto desapareceu,
sempre serán responsables as mes-
mas Cortes, se n-elo houbese respon-

sabilidade ¿Qué mellor certificación
que o debate parlamentario de Méxi-
co encol da constitución da Comisión
do Estatuto Galego? En canto ao do-
cumento en sí, pode reconstruírse ma-
ñán, indo ás actas das Xuntas Pro-
vincias do Censo Eleitoral e presentan-
do o Estatuto proposto pol-os Axun-
tamentos que varios xornaes de
Galiza publicaron. Eu quixera, claro
está, que a Comisión parlamentaria
emitira un informe favorable ao noso
Estatuto; pero nin hai hoxe maneira
de axuntar os membros que a com-
poñen, nin contaríamos coa súa in-
clinación ao noso favor, na medida que
se necesita. Está visto que a ofensiva
contra o Estatuto Galego ven de lon-
xe e conta con forza sobrada para es-

Documento desclasificado do FBI sobre o Consello de Galiza

nova edición da Carta fundamental da República xunto cos Estatutos autonómicos, levase un prólogo seu, algo que o autorizase. Estando n-esto chegou de súpeto Jáuregui, que é da Diputación permanente, e matínouse que a edición fose lanzada pol-as propias Cortes, levando o prólogo de Don Diego, quén chegou a prometerlo. Pero de súpeto Jáuregui e o mesmo Irujo empezaron a recuar. Jáuregui dixo que plantexara o asunto e que Fernandez Clérigo e outros membros da Permanente se opuxeran. Vimos a maneira de poder reconstruír o documento queimado, para os efectos xurídicos, e Jáuregui prometeu o que vexo que non comprirá. Irujo, dispois de ser Ministro de Xusticia, prometeume que se dirixiría á Xunta Xurídica Asesora demandando un informe encol do Estatuto Galego, isto é, perguntándolle aos técnicos si o tal Estatuto cabe nas prerrogativas constitucionales, sinalando aqueles puntos en que os rozan. Así -decía Irujo- vai tomando consistencia a letra do documento desaparecido. Habendo boa fé i estando todos decididos a concederlle a Galiza o que democráticamente demandou, todo se arranzaría; pero estando todos de punta contra Galiza, teremos moito que loitar. Eu confiaba, máis que en ningunha outra cousa, no discurso que tiña mentes de pronunciar nas Cortes, e por eso estou eiquí, sufrindo a todo sufrir, física e moralmente. Aínda non se sabe se haberá Cortes ou non-as haberá; pero no mes de xulio xa sabermos todo canto compre saber respecto ao porvir que lle espera á República. O feito indubidable é que eu comprin co meu deber de Diputado galego, gardando, mantendo e defendendo a vontade de Galiza no exilio, i eso é o que os irmáns do interior deben coñecer, pois non importa que os

magarnos, sen que por parte dos elementos galegos, agás de nós, se note a menor preocupación por este asunto. Non é que eu coide que teñamos necesidade do Estatuto, calquera que sexa a solución que se atope para o problema hespañol; pero hai que ocuparse d-él, porque así o eixe a nosa dinidade e porque así se vai creando conciencia do noso dereito e das nosas reivindicacións. O feito de non publicarse o Diario de Sesións de Montserrat nin o da sesión seguinte, quer decir que alí tomouse algún acordo que non conviña mantelo no futuro (a acta da sesión de Montserrat aprobouse na sesión seguinte e por eso deixaron de publicarse os dous Diarios e quén sabe se, pol-a mesma causa, se

queimou o Arquivo das Cortes en París!) Don Diego, que é home agudo para entrar nas intencións alleas, non vé a razón de tantas anomalías e desbota que sexa pol-o noso Estatuto; pero eu estou seguro de que non foi por outra cousa. En fin; algo compría facer e falando con Irujo pensamos que sería comenente publicar a Constitución do 31, xunto cos Estatutos, e así metíamnos o noso, anque levase unha nota advertindo que aínda non fora aprobado. Eiquí non se atopan exemplares da constitución e por eso nós pensamos que poderíamos dar os catro documentos n-un mesmo folleto; pero con carácter oficial. Para eso Irujo e máis eu -cada un por separado- falamos con Don Diego e chegamos a pedirlle que a

meus desvelos resulten inúteis. Máis inúteis poden resultar as preocupacións do Partido Galeguista e ninguén tería dereito a desprezalas.

(día 12)

N-este intre acabo de coñecer a nota que o Goberno lanzou, por fin, sobor da lei de sucesión franquista. Eu apupei a Irujo decíndolle que non concebía o silencio de Llopis nin a complixidade dos seus compañeiros ministros, sobor de todo, dos republicáns específicos. Dinlle a miña opinión encol dos términos en que debían protestar as Nacións que teñen recoñecido ao Goberno, ante as que, sen recoñecelo, son amigas e aquelas que predominan na ONU pol-a súa forza i están intervindo descaradamente na política de Hespaña, favorecendo calisquera solución, sempre que non sexa a republicán. Irujo chegou a tomar nota escrita das miñas opinións republicáns. O caso é que a nota dada polo Goberno Llopis somentes insiste en que non debe estabrecerse en Hespaña ningún réxime antes de coñecerse a vontade do povo. Todo, todo, menos declararse nemigos do plebiscito e mostrándose intransixentes na defensa da República. Tamén acabo de saber, a cencia certa, o resultado das entrevistas de Llopis en Londres –entrevistas que tiña preparadas Giral-. Dixéronlle que para defender a República non se necesitaba outro Goberno que o de Giral e manifestáronlle que a única solución posible e aceptable era a da monarquía. Llopis aceptou, con verbas obscuras, a idea do plebiscito. Pero eu digo e repito que aquel republicán que acepte a fórmula plebiscitaria ten a obriga de acatar o seu resultado, de modo que os republicáns que se aveau a xogar a República no azar eleitoral terán que entregala aos gañadores no caso de perderen o xogo. E se os republicáns son os que propuñan a idea lanzada pol-os ingleses, son uns imbéciles ou uns traidores. Para decartarnos mellor do resultado adverso que tivo a visita de Llopis abondará con saber que, estando éste en Londres, concertouse un tratado comercial

Documentos internos sobre a conspiración monárquica e carta de Tarradellas mencionando a Castelao que da conta da atmósfera que se respiraba nese momento

con Franco... está visto que a política única que se debía seguir era a que propuñaba o Goberno Giral, a quén os ingleses respetaban como político leal e sério, anque por todol-os meios trataran de inutilizalo, pois eles sóio arelan a restauración da Monarquía e os republicáns que lle fan o xogo gratuitamente sóio será retribuídos co máis profundo desprezo.

Agora será ben que lle diga algo sobor das miñas relacións co Comité do Partido. Eles din saber todo e somentes coñecen as mentiras que corren no interior e no desterro; pero non saben as verdades ocultas, porque esas hai que intuílas, adiviñalas. Eles van a Madrid, á “fonte limpa” como decían os galegos alleiros, e pescan novidades... Non creen en nada que contradiga o que se dí nos Comités subterráneos de Madrid. Non saben que a Alianza Democrática é unha entidade parida pol-a Intelligence Service, que obedece, creo que gratuitamente, ás consiñas inglesas. Coidan que dar un informe aos ingleses é tanto como gañar a súa amizade, e se o trato cos ingleses é moi segredo, entón tórnanse vanidosos. Eu ademiro certamente aos ingleses e nada teño de común cos seus nemigos, nin tansiquera me deixo engaiolar por esa eutrapelia que se chama o “latinismo”, pero a min sempre me pareceu que os ingleses non aprecian a quén os serve incondicionalmente. Pero deixemos esto... Os párrafos da carta de Paco, dirixida a vostede, son indifantes. ¿Qué eu estou en mellor situación económica que eles?

Estou tan ben, que non saio dos cabarets, nin necesitei nin necesitarei axuda de ninguén vostede sábeo; pero non é fino envexar a miña facenda... como non sería fino que eu lles dixese que salvei a vida por estar fora de Galiza cando estalou a guera... ¿Qué “todos lo tenemos en gran aprecio, y buena prueba de ello hemos dado”? coido que Paco eisaxera o favor que me dispensaron; pero se quixeran cargar na miña conta o sofrimento e prisión dos tres irmáns lucenses, eu diríalles que caeron nas poutas da policía por andaren en malas compañías... ¿Qué Paco tivo que xustificarme moitas veces ante os seus irmáns? ¿Qué non saben nada absolutamente de min? Qué o mundo que me rodea ten unhas características distintas das que eu creo ver? Qué eu me produzo con total error? Imos ver se todo esto é certo. Pol-a Anduriña mandeilles, antes de sair de Bos Aires, un longuíssimo informe que tiña respota, e que non ma deron, como si non tiveran obriga de darlle ao Ministro galego as informacións que lles demandaba. Endexamáis atenderon as indicacións que eu lles fixen, desestimándoas con olímpico desprezo. Eles querían verme fora de Bos Aires, fondeado en París, e, pol-o visto, sóio terían valor as verbas que eu lles mandase dende eiquí. Cicáis por eso mesmo me mandaron a París un Informe que leva o número 1. En realidade, o Comité Executivo do Part. Gal. chámalle “informe” ao que en boa lei se debe chamar “instrucións”, “ordenes”, “ucase”, pois nada ten de infor-

Publicación de Venezuela que da conta da ascendencia de Castelao sobre a comunidade galega desterrada

mativo respecto ao que no interior ocorre. Eu pedíalle datos necesarios para unha mellor xestión ministerial, pensando, ademais, en que eles disfrutasen independentemente dos fondos que o Goberno destina á resistencia no interior. Pois ben, no Informe nº 1 sóio se referían ao meu emparellamento con Plá e á necesidade de disciplinar o Galeguismo desterrado, dende París, creando unha Delegación do Partido eiquí e aproveitando a miña

calidade de Ministro. Decíalles eu, dende Bos Aires, que non tronaran a vía aberta dende ahí, pois eu tería que comunicarme con eles segredamente, sen pasar pol-a aduana dos vascos, nin de ninguén. Tiñamos un conducto noso, propio, que eles podían e debían ensanchar, e a Andruiña voltaba moitas veces a Bos Aires sen unha soia letra d-eles. Son indecibles os apuros que pasei para non descubrir ante os compañeiros de Consello a indiferen-

cia que amostraban ante a nosa situación. Non sabía eu cómo decir que o Part. Gal. se negaba a recoñecer o Consello de Galiza. E semellante desestimación do Orgao máis lexítimo que tiña Galiza no exilio, endexamáis foi explicada. Isto terán que esplicalo mañán, cando eu, fronte a eles, en Asambleira do Partido, lles pida conta e renda das contas, pois tamén eu teño dereito a acusar (esto se algún día volto a Galiza, que o duvido moito). Chegaron a decirme que deixase a Presidencia do Consello de Galiza, coa intención de matalo e valéndose d-unha treta que, ademais de innobre, era parva, posto que partía d-un descoñecemento absoluto da miña ben coñecida diñidade. En canto a eso de que eu me mantiña hermético a pesares da súa insistencia en saber de min, debo decirlle que recibín o Informe nº 1 ao que contestei o día 30 de Nadal e hoxe é o día en que somentes recibín unha cartiña particular de Santiago Pol, queixosa dos meus palmetazos, pero do Comité nada recibín. ¿É que nada tiñan que decirme? Vexamos... Soupen polo Seg. Xeral do Partido Sindicalista que os vascos e cataláns tiveran unha entrevista con Alianza Democrática en Madrid, sen asistencia de ningunha representación galega. Soupen que os vascos e cataláns querían ingresar en Alianza, repetindo no interior a comunidade que no exilio representa o novo goberno, poñéndose na vía claudicante. Soupen que Alianza eisixeulle a previa anulación dos Estatutos e dos Gobernos autónomos, como se xa estivéramos no período constituínte, deixando as pretensións vascas e cataláns para o que decidira o povo hespañol. Os vascos e cataláns non aceptaron a proposición de Alianza e, a xuicio do meu amigo cenetista, os galegos fixeron moi ben en non presentarse xunguidos aos seus compañeiros de Galeuzca. Sabe vostede que Galeuzca foi a Madrid, fai xa moito tempo d-esto, con obxeto de ingresar en Alianza, e que non puideron entenderse, porque se lles eisixeu o abandono das conquistas autonomistas e porque,

ademáis, querían levalos a un estado de indiferencia para o réxime republicán e o Goberno que mantiña no desterro a representación da República. D-esto temos nós a acta que se levantou, na que resalta o republicanismo dos vascos, a politiquería vacilante dos cataláns e a cuquería dos galegos, intresada, n-este caso, en non disgostar aos sindicalistas, que alí levaban a voz cantante. Alianza é, pois, unha entidade centralista, non sei se por intrínseco propio ou comunicado. Digo esto último porque Serra Moret –servidor gratuito ou retribuído das consiñas inglesas- quixo falar do problema catalán ante un elemento sinificadísimo do Foreign Office e díxéronlle que o problema das autonomías rexionaes debe aplazarse para dispois..., coincidindo, claro está, coa aitude de Alianza. A todo isto na BBC anunciaron xa unhas emisións en língoa catalana, vasca e galega; pero elo terá, naturalmente, un intrínseco folklórico, que autorizará á desestimación do aspecto político-autonomista, como compre en calisquera monarquía hespañola constitucional... A ruptura de Galeuzca no interior, prácticamente levada a cabo coa entrevista con Alianza, obrigoume a plantexarlle aos vascos unha nova custión. Falei con Lasarte e Rezola (este derradeiro é o que veu a París con Piñeirño²⁹) e non poideron ou non quixeron sacarme de dúvidas. Falei con Irujo, que nada sabía, e aos poucos días entregoume a seguinte nota que lle remitiron de San Juan de Luz: “Para aclarar algunas afirmaciones que hizo V. el día pasado, acerca de las reuniones que han tenido lugar entre vascos, catalanes y Alianza y en las que no participaron los gallegos, le tengo que decir, que antes de dichas reuniones estuvieron los nuestros con los gallegos, a quienes previamente, y con mucha antelación y explicación clara del objeto de la reunión, se había convocado para tratar del asunto antes de estar con Alianza y ponerse de acuerdo. En esta reunión previa los gallegos hicieron una amplia exposición de la situación política en que se encuentran y de ella resultaba

Castelao trataba habilmente de manobrar coas distintas faccións para levar as reivindicacións galegas adiante. Mesmo trata de evitar o enfrontamento co Bloque Republicán Nazonal Galego de Lister colaborando no seu xornal, aínda que estaban distanciados ideolóxicamente

que, non habiéndose llegado a plasmar y dar realidade a un Consejo representativo de las fuerzas democráticas de su país, no se encontraban en posición de intervenir en las negociaciones con Alianza. Los vascos y catalanes llevaron estas negociaciones de acuerdo con ellos y dándoles cuenta del desarrollo de las negociaciones. En todo momento tuvieron los gallegos el apoyo incondicional de los vascos". Este asunto coído eu que debía serme comunicado sen perda de tempo, para coordinar as aitividades galeguistas do interior coas do exterior; pero eles non están obrigados. Paco foi a Madrid para ensanchar o negocio... e con eso xa dixó d-abondo. Claro está que a nota vasca ten a mesma feitura, o mesmo

estilo, idéntica innobrezza, que a que Lasarte mandou a Basterrechea para explicar o seu comportamento durante a crisis (nada dí do resultado que conquisaron as negociacións con Alianza, que foron desastrosas); pero algo hai de verdade no relato dos vascos. Acabouse en Galiza, pol-o que se vé, aquela alianza de todol-os partidos que aйтúan alí e da que se nos falaba nos primeiros informes, cando o Part. Gal. fora autorizado para levar a voz da nosa Terra en Galeuzca..., e, como no anterior non se pudo chegar á creación d-un Orgao representativo, queren que o Consello de Galiza desapareza, e teñen o descaro de consideralo fracasado e indioño do seu recoñecimento. Eles confésanlle aos vascos o seu fracaso,

Cadáver de Manuel Azaña. Moitos estaban interesados en enterrar tamén a República, mais Castelao teimaba en manter a foto fixa que deixaba ese réxime con tres Estatutos que supoñían tres realidades cun status diferenciado sobre o que partir

pero non a nós, e por riba pretenden aleccionarnos coa súa perspicacia política. Acusoume Piñeirño, n-unha carta político-filosófica, de que eu fora moi lonxe na ideoloxía nacionalista, porque, como o meu galeguismo non tiña que contemplar a concordia dos diferentes partidos aituantes en Galiza, podía avanzar canto quixera. Eles mantíñanse no plano a que os obrigaban as realidades sensibles do país, e por eso eran máis comedidos... Agora resulta, según parece, que eles foron perdendo o predicamento conquerido nos primeiros tempos e reducíndose aos límites do Partido, a pesares do seu comedimento ideolóxico para poñerse a tono coa ideoloxía dos demais Partidos. Eles son os que fracasaron, según revela o informe vasco, e queren que nós sigamos o seu camiño, abandonando o noso, que tanto nos aproisimou ao trunfo. Nós non-os fechamos no Partido, indo abertamente á concordia dos diversos elementos políticos de Galiza no exilio, sen agachar endexamáis a nosa ideoloxía, senón, ao contrario, infundíndolla a todos. Dirán eles que se trataba de emigrados, “antigos residentes”, como din os refuxiados políticos; pero eso aínda resultaba máis dificultoso para que abrazasen a idea nacionalista. Nós non fixemos política de Partido, pero sí, a política ideolóxica e programática do Partido Galeguista, cultivando primeiramente o patriotismo natural de todo emigrado e conducindo así o seu ánimo cara un fito reivindicador, que, como mínimo, reclama a autonomía político-administrativa de Galiza. Nós non fracasamos e agora pretenden que fagamos no exilio unha política de Partido, para que fracasemos. E por riba inda se atreven a decir, por boca de Paco, que non sabemos ver o mundo que nos rodea... ¿Qué resta do ucace

Xa me contento con escribir o segundo tomo de “Sempre en Galiza”, no que relatarei todo canto fixemos até a miña saída do Goberno republicán, e despois morrer acougadamente na Galiza ideal

que me lanzaron? Qué ocurriría se eu obedecera cegamente os mandados do noso Comité? Non é certo que me informaran como era debido nin que me escribieran como eu merecía. Mentiron ao decirme que Plá era Delegado do Partido e que era un home disciplinado e diño da meirande confianza, porque o mesmo Plá se encarga de desmentilos por escrito. Minten probablemente ao decirme que me teñen en moita estima, cando nin tansiquera me coñecen... Eles o que queren é xogar aos comités como agora está de moda en Hespaña –Alianza non é outra cousa máis que un Comité-. En verdade resulta cómodo aituarse dende un Comité, mandar dende un Comité, recibir diñeiro para soste-lo Comité, manter relacións con outros Comités, firmar comunicados moi serios en nome do Comité (esto é o que tamén lle agrada a Seoane³⁰, Villaverde³¹, Vázquez e até Núñez Búa³², como tamén lle agrada a Lino e outros galeguistas oficiais); pero resulta que o Comité sempre estorba, coa súa falsa autoridade, aos que traballan con éxito ao mesmo fin que eles, con tal de que non lle pidan a venia para traballar, en venia que endexamáis lle concederían, porque a xente do Comité son como os burócratas folgazáns... Perdóeme este desafoño íntimo, pois, en verdade eu quixera que os irmáns do interior se deixaran de parvadas e comprenderan esta simple cousa: que nós debemos respetar o que eles fagan alí, enterándonos de todo e admitindo que algunhas veces teñamos dereito a dar un parecer; pero que a política do galeguismo desterrado correspóndenos a nós coa mesma categoría que a eles lle concedemos para dirixiren a que está ao seu alcance. Ou esto ou manterse en divorcio absoluto, establecendo unha competencia, cicáis proveitosa, entre a Galiza real e a Galiza ideal. Pola miña parte, e tendo sofrido eiquí a infección pesimista dos republicáns hespañoles, que nin folgos teñen para soste-lo unha simple bandeira, xa me contento con escribir o segundo tomo de “Sempre en Galiza”, no que relatarei

todo canto fixemos até a miña saída do Goberno republicán, e despois morrer acougadamente na Galiza ideal. Advírtolle que teño moito que decir n-ese segundo tomo, para o que fun recollendo ideas e pensamentos aínda non espresados, sobor de todo, no que se refire á vocación autonomista e federal de Galiza. Creo que será un libro tan estenso como é o outro e que completará a espresión enteira dos meus desvelos políticos. Ficamos, pois, en que Paco estaba en Madrid o día 8 de marzal e que a entrevista dos vascos e cataláns con Alianza celebrouse o día 20, e, polo tanto, Paco foi a Madrid para entrevistarse cos vascos. ¿Coida vostede que se ampliou o capital da sociedade galeguista, como él di? Ampliaríase, pero non con aicionistas diños de entraren na nosa sociedade. Reputo que a declaración de impotencia feita por Paco é a causante do noso desvalimento ante os vascos e cataláns, perxudicando, claro está, o creto do Consello de Galiza. Eles chegaron a decirme que a nosa acción exterior repercutía no interior –así, non levaban outra idea ao demandaren un Ministro galeguista que a de aproveitalo en beneficio do Partido cando nós viamos n-elo un ben para Galiza-; pero tamén é certo que as accións do interior repercuten no esteiror, e que o comportamento do Part. Gal. pode perxudicar o desenrolo da Galiza ideal. Paréceme que d-este tema xa lle digo d-abondo. Agora outra cousa: recibín carta de Piñeirño, enviada dende o encerro en que se atopa. Mandouma por conduto dos sindicalistas. O treito máis importante é o que sigue: “A opinión democrática ancea a desaparición de Franco, pro o certo é que non ve claro o camiño para conquerilo. Fai máis de ano e medio que se acabou a guerra e a situación de eiquí sigue sendo a mesma. Esta realidade fixo evolucionar fondamente a opinión democrática do interior predispoñendoa ao abandono de toda postura política que non teña unha base de efectiva “viabilidade”. A opinión política de eiquí parte do suposto evidente de que a Franco somentes se

Esquela de Castelao distribuída en Galiza. Tardaríase décadas en saber o labor que estaba a facer este político nacionalista por este país. De feito, aínda hoxe se ignora coa complicidade dunhas institucións que existen grazas en grande parte a el

poderá derrubar contando con forza no interior e co apoio diplomático de Inglaterra no exterior. Deica agora os demócratas hespañoes habían confiado máis ou menos na forza “legal” da lexitimidade republicán, cuio instrumento político é o Goberno Giral. Dende fai unhas meses comezouse a dudar da eficacia que poidera acadar o Goberno Giral, xa que ao non contar con forza efectiva no interior nin con axuda diplomática de Inglaterra, cousas ambas que están na conciencia de todo o mundo, non poderá levar a cabo a difícil empresa de derrubar e substituír a Franco. Por iso ninguén espera a solución do problema por ise camiño. Pero non é iso soio, sinon que a opinión do interior sabe perfectamente que abandonada a si mesma será incapaz de derrubar a Franco, xa que ningún réxime totalitario se pode derrubar pol-o camiño da insurrección interna (de carácter popular); por iso tampouco hai ninguén que pense seriamente en orgaiar unha revolución pra restabrecer a República. Partindo de istas consideracións chégase axiña a ista conclusión: No interior a única forza que pode derrubar a Franco –que é o Exército– somentes é utilizable pol-as Dereitas; no exterior a axuda diplomática de Inglaterra somentes se ofrece a unha

coalición interior de dereitas i esquerdas (vexa como Piñeiriño fuxe de decir “monárquicos e republicáns” e conténtase con decir “dereitas i esquerdas” co que revela un pecado de pensamento) que someta a un plebiscito o problema de futuro réxime político de Hespaña ¿Cal é, pois o camiño a seguir? O de chegar canto antes a isa coalición e, eliminado Franco, afrontar o problema de reconquistar electoralmente a Democracia”. A carta é moi garimosa (dime que os visitou o “Fidalgo de Trasalba” falándolles de min con moita emoción) e pode supoñer o efecto que me causarí a min, que non fago outra cousa máis que pensar n-eses rapaces, atribuíndo a desourentación do noso Comité á ausencia de Piñeiriño. Pero non hai dúbida de que, cos mesmos elementos evidentes que manexa na súa carta, pode chegarse a outras conclusións. Hespaña é un gran presidio e os presidiarios non teñen aquel estado de ánimo axeitado para buscar unha solución permanente e definitiva do problema hespañol. Somentes pensan na liberdade e pagaríana a calisquera precio. Por eso eu sempre digo que os que estamos no desterro e ceibes de cadeas, somos os únicos que podemos discurrir e buscar a solución. De non ser así é que non somos diños da

liberdade que disfroutamos. E os nosos irmáns do interior, como todol-os moradores da Hespaña franquista, foron envenenados pol-o morbo anglo-prietista ou pol-o soviético, preferindo, como é natural, o que lle ofrece a liberación a máis curto prazo e con menos violencias. Os socialistas eisilados foron minando a vontade dos republicáns até sometelos á súa claudicación ou vacilación, dicendo que no eisilio somentes se debe servir o mandato das forzas do interior, e con esto non somentes se servía o intrés monárquico propuñado pol-o Foreign Office, senón que se deixaba de comprir a sagrada misión dos desterrados hespañoes. Non é, pois, nada estrano que os nosos irmáns sexan vítimas da mesma influencia que sofren os demáis hispanos. O estrano dos galeguistas é que acepten as realidades creadas po-los demáis e que eles non traten de inventar algunha realidade propia, para impoñela, ou, pol-o menos, lanzala ao marché noir da política interior. Eu soupen, por informes oficiais e confidenciaes, que do interior lle chegaban ao Goberno, que Alianza era adocida nemiga das autonmías rexionaes e que ningún Comité dos que alí se orgaizaron, admite o restabrecimento dos Estatutos. A enemiga contra Cataluña e Euzcadi está hoxe, nos meios republicáns de Madrid, como nos mellores tempos da monarquía Borbónica. Eu empecei sabendo isto por Torres Campañá³³ e por un axente que foi a Madrid levando a representación do Goberno. Por eso agradecía o xesto de Giral, posto por riba do anacrónico madrileñismo, desprezando todo canto non se axustase aos preceptos republicáns. Falei con Irujo d-esto e díxenlle que se enterase da verdade. Os vascos non queren creer que os desestimen en ningunha parte; pero eu soupen que Just³⁴, o actual Ministro da Gobernación, tiña informes idénticos aos que recibira Torres Campañá i entón invitei a Irujo novamente a enterarse do que tanto lle conviña saber... O resultado que tivo a entrevista con Alianza proba que no interior hai enemiga contra as

Filgueira Valverde e Franco. Unha imaxe que vale máis que mil palabras

autonomías, tal e como eu lle predixera a Irujo. Pois ben; de todol-os demócratas –subraiemos estas verbas–, son os sindicalistas os que máis se distinguen contra das autonomías, moito máis que os socialistas, pois éstos somentes se opoñen ao Estatuto Galego, antramentras que os sindicalistas arrasan con todos, pensando máis en Cataluña i Euzcadi que en Galiza. Resulta que os nosos irmáns do interior viven amachembrados cos sindicalistas, sen conqueriren dos galegos que militan n-este grupo outra cousa que unha simpatía condicionada e prácticamente nula, pois sempre poñeran a Galiza baixo as diretrizes madrileñas e baixo a oposición que o pacto da UGT e a CNT im-

poñerán. Os nosos irmáns incluso caeron en prisión por andaren na compañía dos sindicalistas. O caso é que, para contestarlle a Piñeirño teño que utilizar a vía sindicalista, privándome de manifestarlle o meu verdadeiro pensamento. Tampouco podo dirixirme dende eiquí ao Comité do Part. Gal. sen utilizar a vía vasca, privándome de decirlles a verdade clara e termiñante. Isto de non termos nós unha vía propia dende Franza (non podía nin utilizar o conduto do Goberno) evidencia a razón que eu tiña para decirlles que non abandoaran o correo das Anduriñas. Agora mesmo se ve que o meu informe sobre da derradeira crisis ministerial somentes pode chegar a Galiza dende

ahí. En fin; abonda co dito e co que vostede pode imaxinar sobre do meu relato e comentarios.

Cicáis vexa vostede a Ramón antes de saír éste para Bos Aires. Entéreo de todo. Coido que debe andar con moito coidado si é que quer retornar. A época non é a que nós desexaríamos; pero de ningunha maneira debemos opoñernos á ida de Ramón a esa. Eu sairéi a mediados de xulio e, pol-o tanto, chegaremos a Bos Aires no Agosto. Sairemos por Marsella no “Campana”. O retorno farémolo na compañía de Barcia, que se está portando decentemente, e podo adiantarlle que se sente moi identificado conmigo. Con motivo das nosas enfermidades, o home desviveuse por sernos útil, tanto él como Rita, que é francamente boa. Non necesito fondos. Teño diñeiro d-abondo para resisitir até xulio, pois aínda que eiquí a vida está pol-as nubes, pagábbanos ben e nós somos aforradores. Tanto, que é seguro que aínda nos sobrá algunha cantidade. Por certo que vostede podía enviarme a dirección da persoa da súa confianza en México, para xirarlle dende eiquí o que me sobre. A min convíñame xirar en pesos mexicanos e vostede pode xa advertirlle ao seu axente que vai recibir unha cantidade que él debe reservar a nome de vostede. Mándeme, por favor, a dirección da persoa que pode servir. Será unha miseria; pero eu non estou en condicións de andar tirando diñeiro, anque sexa en cantidade irrisoria. Outro asunto que me intresa moitísimo é o seguinte: Necesito que vostede retorne a Bos aires co libro de Brañas “El Regionalismo” e o discurso que pronunciou na apertura de curso da Universidade compostelán o ano 92. Coido que alguén llo pode emprestar ou pol-o menos deixarlle sacar copia. O discurso académico é curto; o libro estenso. Pero do libro pode sacarse copia d-aquelas partes máis importantes. Sei que Filgueira Valverde³⁵ ten as dúas cousas e que Vilarelle pode arrincarllo. Fágame ese favor, pois necesito ambos textos para o meu segundo libro de “Sempre en Galiza” ■

¹ ANTONIO HIPÓLITO ALONSO RÍOS (Campo Rapado, Silleda, Pontevedra, 15/08/1887-Bos Aires, 1980) Estudou na Escola Normal de Santiago a carreira de Mestre, facendo en tres anos os catro cursos. En 1906 remata os estudos e é nomeado profesor auxiliar da mesma Escola Normal. Por razóns de saúde terá que retornar a Silleda onde se dedicará a traballar na terra. En maio de 1908 toma a decisión de marchar como polisión no barco "Aragón" rumbo á Arxentina. En Bos Aires revalida o título de mestre e ingresa a traballar como suplente. De aí pasou a exercer o maxisterio na provincia de Mendoza, cunha praza en propiedade. Posteriormente, volveu a Bos Aires onde exerceu como director de escola e do 1913 ó 1920 de profesor de Historia no Instituto Politécnico. Malia o seu traballo na docencia, fará tempo para participar das actividades dos seus paisanos galegos. É así como, en 1909, colabora na fundación da "Sociedad Hijos de Silleda" entidade que se propuxo a creación de escolas na terra natal. Por aqueles anos, Antonio coñece a Oliva Rodríguez, unha paisana da súa aldea coa que casará e terá catro fillos: Oliva, Chamor, Ombú e Celta. En Bos Aires Alonso Ríos participou tamén das actividades do Partido Socialista Arxentino. Desde 1919 a 1931 leva a xerencia da "Sociedade Científica Arxentina", mentres nos momentos libres inicia a carreira de Filosofía. En 1920 comeza a dar os primeiros pasos, para intentar unificar ós distintos centros galegos. O 24 de setembro de 1921 convócase o I Congreso fundacional da Federación de Sociedades Galegas Agrarias e Culturais. Ese día xuntáronse 12 sociedades galegas na rúa Bolívar 665 de Bos Aires. Ó remata-lo Congreso será elixido Martínez Castro, da sociedade de Ponteareas, Secretario Xeral e Alonso Ríos, que dirixía a sociedade de Silleda, director do xornal "Despertar Gallego", que comezará a editarse a partir do 1º de xaneiro de 1922. En 1931, na Federación convivía o sector vinculado ó Partido Socialista de Martínez Castro así como o que se definía galeguista integrado por Alonso Ríos, Ramón Suárez Picallo e Blanco Amor entre

outros. En 1931, coa chegada da República, a Federación virará cara ás posicións galeguistas, impulsando a creación da ORGA. A Federación nomea a Alonso Ríos e Suárez Picallo para que os represente en Galicia, a onde chegan para participar o día 5 de xuño de 1931 na Asamblea Republicana da Coruña, sendo nomeado presidente da mesma, e Suárez Picallo será proposto como candidato a Deputado. Mentres tanto aproveita a escala en Barcelona para se entrevistar con Macías, e de volta para Galicia, fai escala en Madrid, onde ten un forte encontronazo con Casares Quiroga, a quen lle fai chegar as opinións da emigración sobre todo en relación ós dereitos nacionais de Galicia. Durante estes primeiros anos da República, Alonso Ríos traballa tamén como director da escola fundada polos emigrantes de Tomiño, "Aurora del Porvenir". A súa vocación polos problemas do campo lévano a organizar o movemento agrarista na Provincia de Pontevedra, dentro das listas da Fronte Popular. Durante a campaña polo Estatuto de Autonomía, Alonso Ríos percorrerá as distintas aldeas e vilas galegas, entusiasmando ós labregos coa necesidade de contar cun goberno propio. O alzamento de 18 de xullo sorpréndeo en Tomiño, descansando coa súa familia. Durante tres anos, e disfrazado como esmolante, foxe por Pontevedra, Ourense e Portugal, baixo unha nova identidade "Afranio de Amaral", mentres que as forzas reaccionarias o buscaban desesperadamente para asasinalo. Finalmente pode saír a Portugal, de alí a Marrocos, para logo trasladarse a Bos Aires. Chega á capital arxentina en xuño de 1939. Cinco anos despois fúndase en Montevideo o Consello de Galiza coa sinatura de Alfonso Rodríguez Castelao, Elpidio Villaverde, Antonio Alonso Ríos e Ramón Suárez Picallo. Coa morte de Castelao en 1950, Alonso Ríos asume a

presidencia efectiva do Consello de Galiza. O 1 de outubro de 1945, a delegación do Consello de Galicia sae rumbo a México para participar da convocatoria da reunión das Cortes no exilio. Durante os últimos anos da súa vida, Alonso Ríos continuou participando activamente en tódalas actividades patrióticas da colectividade galega. Escribiu artigos e libros, e tamén ofreceu e dictou gran número de conferencias. Morre na capital arxentina en 1980 con 93 anos.

² INDALECIO PRIETO TUERO (* Oviedo, 30 de abril de 1883 - Cidade de México, 11 de febreiro de 1962) foi un político socialista español.

Aínda que nacido en Oviedo de orixe humilde, moi pronto se foi a vivir a Bilbao, onde estudou nun centro relixioso protestante. Autodidacta, viuse obrigado a traballar desde moi novo nos máis diversos oficios para gañarse a vida. Iniciou a súa vida laboral como taquígrafo no diario A Voz de Vizcaya. Cando apenas tiña catorce anos comezou a asistir ao Centro Obreiro de Bilbao, onde se relacionou cos socialistas, e ingresou en 1899 na Agrupación Socialista de Bilbao. Xa convertido en xornalista comeza a traballar como redactor do diario O Liberal, do que co tempo chegaría a ser director e propietario, e que se converteu en portavoz das súas opinións políticas. Como xornalista, na primeira década do século XX, Prieto convértese en figura destacada do socialismo no País Vasco. Neste traballo aprendeu os recursos da oratoria que tan importantes foron na súa carreira política posterior. Foi ferviente partidario da colaboración electoral cos republicanos, a través da cal conseguiu os seus primeiros cargos públicos deputado provincial por Vizcaya en 1911 para o que tivo que enfrontarse co núcleo socialista contrario, liderado por Facundo Perezagua, ao que expulsou do partido en 1914. Foi elixido concelleiro no concello de Bilbao en 1917.

É este un período marcado pola Primeira Guerra Mundial, na que España se mantivo neutral, o que reportou grandes beneficios á industria e ao comercio españois, pero estes beneficios non se viron reflectidos nos salarios dos obreiro,

polo que se foi xerando unha gran axitación social que culminou o 13 de agosto de 1917 co comezo dunha folga xeral revolucionaria que, ante o temor da repetición en España dos feitos acaecidos en Rusia por esas datas, é reprimida duramente mediante a intervención do exército e a detención en Madrid do comité de folga. Prieto, involucrado como estaba na organización desta folga, foxe a Francia antes de ser detido e xa non volvería ata o mes de abril de 1918, logo de ser elixido deputado.

Moi crítico coa actuación do goberno e do exército na Guerra de Marrocos, tivo frases moi duras nas Cortes con motivo do denominado Desastre de Annual de 1921, así como sobre a máis que probable, aínda que non probada, responsabilidade do rei na imprudente actuación militar do xeneral Fernández Silvestre nas operacións da zona da comandancia de Melilla.

A súa fama como parlamentario aumentou en paralelo á súa influencia no partido, entrando na Executiva do PSOE. Contrario á incorporación do partido á Terceira Internacional, permaneceu no PSOE trala escisión do Partido Comunista en 1921-1922.

Oposto á liña de Largo Caballero de colaboración do seu partido coa ditadura de Primo de Rivera, producíronse agres enfrontamentos entre ambos, o que lle levou a apartarse da dirección do partido. Neste sentido sempre representou a á máis política e parlamentaria da partida fronte ao radicalismo sindical de Largo.

Ao final da ditadura tomou partido pola República como saída á crise do país, chegando a comparecer a título persoal, ante a oposición de Julián Besteiro, na formación do chamado Pacto de San Sebastián en agosto de 1930, formado por unha ampla coalición de partidos republicanos que se propoñía acabar coa

Monarquía. Nesta cuestión, con todo, se que contou co apoio do á liderada por Largo Caballero, xa que este cría que a caída da Monarquía era o único camiño polo que, neses momentos, o socialismo podería alcanzar o poder.

Proclamada a II República o 14 de abril de 1931, Prieto foi nomeado ministro de Facenda do goberno provisional presidido por Niceto Alcalá-Zamora e participou nos primeiros gabinetes da República, ocupando as carteiras de Facenda (abril-décembro de 1931) e Obras Públicas (ata setembro de 1933), sendo xefes do Goberno Alcalá-Zamora e Manuel Azaña.

Como ministro de Facenda, asinou a entrega da Casa de Campo ao Concello de Madrid para uso e goce dos seus veciños, e tivo que facer fronte ás repercusións da crise internacional na economía española, manténdose nunha estrita ortodoxia liberal. Pese a todo afrontou a oposición dos empresarios, que desconfiaban del, e a do Banco de España, que se resistía a unha maior intervención do Estado neste organismo. Sendo ministro de Obras Públicas, continuou e ampliou a política de obras hidroeléctricas iniciadas na época da ditadura de Primo de Rivera, así como un ambicioso plan de mellora de infraestruturas en Madrid, como o de enlácelos ferroviarios, a construción dunha nova estación en Chamartín e o túnel de enlace, baixo o chan de Madrid, entre esta estación e a de Atocha, obras estas que non verían a luz ata moitos anos despois, como consecuencia da guerra civil.

A crise de setembro de 1933 provocou a saída dos socialistas do Goberno e que concorresen en solitario ás eleccións de novembro. A vitoria electoral do centro-dereita e a posibilidade de que a CEDA accedese ao poder orientou ao socialismo español a preparar a insurrección de outubro de 1934, movemento no que Prieto tivo unha participación moi activa. A súa propia opinión sobre o golpe revolucionario e a súa participación nel, expúxoaa publicamente con toda sinceridade anos despois nunha conferencia pronunciada en México e editada máis

tarde nun libro do seu autoría: "Declárome culpable ante a miña conciencia, ante o Partido Socialista e ante España enteira, da miña participación naquel movemento revolucionario [de outubro de 1934]. Declároo, como culpa, como pecado, non como gloria. Estou exento de responsabilidade na xénese daquel movemento, pero téñoa plena na súa preparación e desenvolvemento. Por mandato da minoría socialista, houben eu de anunciarlo sen rebozo desde o meu escano do Parlamento. Por indicacións, houben de traer no Teatro Pardiñas, o 3 de febreiro de 1934, nunha conferencia que organizou a Mocidade Socialista, o que crin que debía ser o programa do movemento. E eu, algúns que me están escoitando desde moi preto, saben a que me refiro aceptei misións que rexeitaron outros, porque tras elas asomaba, non só o risco de perder a liberdade, senón o máis doloroso de perder a honra. Con todo asuminas".

O fracaso do movemento revolucionario conduciuulle novamente ao exilio e abriu a brecha entre caballeristas e prietistas polo control do PSOE e a estratexia a seguir: Prieto representaba un punto de vista moderado dentro do partido e apoiaba a colaboración cos republicanos de esquerda para volver o poder e como garantía de estabilidade das institucións republicanas. Por iso opúxose ás veleidades revolucionarias da esquerda do partido -reflectedas polo diario Claridade- á radicalización das mocidades e á colaboración co PCE e a CNT. Prieto era un firme convencido de que a situación política e social de España en 1936 necesariamente desembocaría nunha guerra civil, e así o escribiu e publicou en diversas ocasións ao longo da primavera de devandito ano.

Iniciada aos poucos días a guerra, en setembro de 1936, trala caída de Talavera da Raña, Largo Caballero convértese en Presidente do Goberno, sendo nomeado Prieto ministro de Mariña e Aire.

Tralos sucesos revolucionarios de maio de 1937 en Barcelona, cae o gabinete Largo Caballero e forma goberno Juan Negrín, en principio afín á súa política, sendo Prieto designado ministro de De-

fensa Nacional, aínda que, no seu fuero interno, recoñecía que a guerra non podía gañarse por carecer a República do apoio das potencias democráticas (durante o seu ministerio o acceso marítimo para os subministros soviéticos quedou cortado polos ataques dos submarinos italianos e a fronteira francesa estaba pechada).

Trala caída da Fronte Norte en outubro, presenta a dimisión que non lle é aceptada, aínda que en marzo de 1938, tralo derrube da fronte de Aragón e os seus enfrontamentos con Negrín e cos ministros comunistas, sae do goberno.

Apártase da política activa o resto da guerra, aínda que acepta unha embaxada extraordinaria en varios países de Sudamérica, onde lle sorprende o fin da guerra. Desde o seu exilio en México lidera a fracción maioritaria do Partido Socialista. En 1945 entra a formar parte do goberno da república no exilio. No congreso de Toulouse do PSOE en 1946 triunfaron as súas teses: condena de Negrín e a súa política, ferviente anticomunismo, e colaboración cos monárquicos para restaurar a democracia en España. Con todo a consolidación do réxime franquista invalidou os seus proxectos e levoulle a dimitir do seu posto da executiva en novembro de 1950. Morreu en México en 1962.

Durante a crise de goberno provocada polo acoso do PSOE de Prieto ás institucións republicanas no exilio, Castelao decide manterse leal ao presidente Giral porque consideraba que liquidar a lexitimidade republicana implicaba poñer o contador a cero na cuestión nacional no Estado e nestes momentos co goberno Giral quedaba reflectida a diferenza entre nacións e rexións coa representación que ostentaban Euskadi, Cataluña e Galiza.

³ JULIO JAUREGUI LASANTA. (Bilbao o 7 de xaneiro de 1910, Madrid 10 de febreiro de 1981) Estudou dereito en Deusto e pasou a ser avogado de ELA-STV. Membro de Acción Católica, dirixiu a páxina social de «Euskadi». Desígnaselle así mesmo profesor da Universidade Social Obreira Vasca en 1933. En 1936 foi elixido deputado nas listas nacionalistas.

Durante a guerra civil foi comisario de industria da Xunta de Defensa de Vizcaya, xuíz especial para entender os sucesos dos cárceres de Bilbao, vocal da Comisión Xurídico-asesora de Euskadi e secretario xeral do Goberno Vasco en Barcelona. Durante este cometido, interveu en nome do G. Vasco nas fracasadas negociacións para o troco de prisioneiros co bando fascista. Xa en Francia foi o encargado de dirixir a emigración dos vascos a América. Detido pola policía francesa foi confinado nun pobo de Ardèche ata 1942. Marcha a México, onde permanece catro anos como secretario da Delegación de Euskadi. Alí edita o folleto Acusacións sen fundamento, México, 1945, e dirixe Euzko Deya, Col. de «Excelsior» e «O Universal». En 1946 establécese en Biarritz. Achándose en Madrid -onde residiu desde 1973- ao falecer o xeneral Franco e restablecerse a monarquía é designado polo PNV -ao que apoian outras forzas democráticas- como representante na comisión que negociou o paso á normalidade parlamentaria. Desempeñou o cargo de senador polo PNV desde 1979.

⁴ AUGUSTO BARCIA TRELLES (Vegadeo, Asturias, España, 1881 - Bos Aires, Arxentina, 1961), avogado, escritor e político republicano. De profesión avogado, e autor de varias obras de carácter xurídico-político e histórico, foi deputado polo Partido Reformista do tamén asturiano Melquiades Álvarez nas Cortes entre 1916 e 1923. Trala chegada da II República, o 14 de abril de 1931, afíliase a Esquerda Republicana, o partido de Manuel Azaña, sendo deputado nas lexislaturas de 1933 e 1936, e encabezándoa nas Cortes de 1935. Defendeu a Lluís Companys e demais membros do goberno da Generalitat pola súa participación na revolta de 1934. Trala vitoria, en febreiro de 1936, da Fronte Popular, é nomeado ministro de Estado nos su-

cesivos gobernos de Manuel Azaña, Santiago Casares Quiroga, Diego Martínez Barrio e José Giral, ademais de actuar por un breve período de tres días (entre o 10 e o 13 de maio de 1936) como presidente do goberno durante a presidencia interina da República de Diego Martínez Barrio. Actúa, xa despois do final da Guerra Civil, como Ministro de Facenda nos dous primeiros gobernos da II República no exilio de José Giral. Foi un notable francmasón. Gran Mestre do Gran Oriente de España nos anos 1921-1922. Soberano Gran Comendador do Supremo Consello nos anos 1928-1933

⁵ JOSÉ GIRAL PEREIRA 1879-1962). Químico, farmacéutico e político, que foi catedrático de Química Orgánica da Universidade de Salamanca e de Química Biolóxica da de Madrid. Republicano activo 7 masón, foi encarcerado pola súa participación na folga revolucionaria de 1917, e volveu selo, varias veces máis, durante a ditadura do xeneral Primo de Rivera. Afiliado á Masonería e amigo persoal e incondicional de Manuel Azaña, ao proclamarse a República foi nomeado conselleiro do Estado e reitor da Universidade de Madrid, e pouco máis tarde, ministro de Mariña. carteira que desempeñou en todos os gabinetes constituídos polo citado Azaña no bienio 1931-1933. Elixido en 1931 e 1936 deputado a Cortes por Cáceres (Acción Republicana e Esquerda Republicana, respectivamente), tralo triunfo da Fronte Popular, en febreiro de 1936 foi nomeado novamente ministro de Mariña, en ambos os dous gobernos presididos polo citado Azaña e Santiago Casares Quiroga. Coñecedor de conxúraa militar que venía tramándose para derribar a República, nos días inmediatamente anteriores ao estalido da guerra civil, achándose desempeñando o citado departamento ministerial, prohibiu a

práctica dunhas manobras navais que habían de levarse a cabo nas inmediacións da costa marroquí e na das illas Canarias, situando nas estacións radio-telegráficas da Armada, especialmente na de Madrid (Cidade Lineal), persoal do seu máis absoluta confianza, a fin de poder detectar calquera movemento sospeitoso relacionado coa referida conxura. O 18 de xullo de 1936, ao ter coñecemento da sublevación das tropas destacadas no Protectorado de Marrocos, púxose en contacto telegráfico cos destrutores Lepanto, Sánchez, Barcaiztegui e Almirante Valdés, situados en Melilla, e co destrutor Churruca e o canoneiro Dato, estes dous últimos nas inmediacións de Ceuta, e ordenou aos seus respectivos comandantes que inmediatamente de recibir a mensaxe abrisen fogo sobre os campamentos e cuarteis de Regulares, centros militares ou agrupacións de forzas. "A República Española, dicía textualmente o despacho, espera da lealdade e disciplina desas dotacións saberán facer honor á tradición brillante da Mariña. Continuarán o fogo ata solicitude de tregua. En todo caso, darán conta inmediata do cumprimento desta orde. Evitarán disparar sobre edificios situado no casco da poboación". A orde, no entanto a claridade dos seus termos, non é obedecida. Ao día seguinte, visto o fracaso obtido polo efémero Goberno que encabezaba Diego Martínez Barrio, acepta o encargo de Azaña, elevado xa á Xefatura do Estado, de formar un novo gabinete, no que só dá entrada a republicanos moderados e no cal, ademais da Presidencia, resérvase a carteira de Mariña. Para facer fronte á rebelión, que xa comezara a estenderse pola Península, decide, por unha banda, armar ás masas obreiras e sindicais, ao que se opuxeron algúns ministros, e, por outro, acorda disolver o exército sublevado, medida esta última que, loxicamente, resultou ineficaz e, ao mesmo tempo, contraproducente. Na noite do 19 ao 20 de devandito mes, posesionado xa da Presidencia do Goberno, dirixe un telegrama ao xefe do Goberno francés en demanda de axuda: "Sorprendido por

un perigoso golpe militar, dille, rógolle axúdenos inmediatamente con armas e avións. Fraternalmente' Algún tempo despois solicitou unha axuda semellante do Goberno da URSS. A continuación adoptou unha serie de medidas que non tiñan outro fin que o de legalizar unha serie de situacións de feito creadas pola posta en marcha da revolución, talles, por exemplo, a destitución de todos os funcionarios públicos que colaboraran no alzamento militar ou non fosen suficientemente adictos á República; a substitución da Garda Civil pola Garda Nacional Republicana; a incautación das industrias e establecementos cuxos donos abandonáronos ou desapareceran, etc. A primeiros de setembro de 1936 presentou a dimisión como xefe do Goberno, sendo substituído no cargo por Francisco Largo Caballero. A partir de entón e ata finalizar a contenda, no entanto a súa escasa fe na vitoria republicana e os seus non ocultos desexos de alcanzar a paz, foi ministro sen carteira nos dous gabinetes presididos polo citado Largo Caballero; despois, con Juan Negrín na xefatura do Goberno, ministro de Estado e outra vez ministro sen carteira. Á marxe da súa actividade ministerial, representou ao Goberno republicano nas negociacións que se levaron a cabo para o intercambio de prisioneiros entre unha e outra zona, e que tan escaso éxito alcanzaron polas moitas dificultades que en todo momento puxeron as autoridades fascistas. Ao terminar a guerra exiliouse en Francia, acompañando a Azaña mentres este aloxouse na embaixada de España en París. Máis tarde refuxiouse en México, onde volveu dedicarse ao ensino, exercendo como profesor no Colexio de México, no Instituto Politécnico e na Universidade Nacional Autónoma de devandito país. En agosto de 1945 presidiu en devandito país, no cal residiu

ata o seu falecemento, un Goberno republicano no exilio, recoñecido polas autoridades mexicanas, cesando en tal cargo en febreiro de 1947.

- ⁶ MANUEL DE IRUJO OLLO. Político navarro nacionalista, nacido en Estella - Lizarra o 25 de setembro de 1891. Era fillo do avogado Daniel Irujo e Urra, profesor de Deusto e vangarda do nacionalismo aranista en Navarra. Estuda o bacharelato no colexio dos jesuitas de Orduña e Filosofía e Dereito en Deusto doutorándose en Salamanca. Afiliase ao PNV en 1908. Volve a Estella - Lizarra ao morrer o seu pai (1911). Fará as veces de pai cos seus irmáns menores aos que leva bastantes anos. Funda o Centro Vasco de Estella, cidade na que comeza a exercer. É elixido deputado foral en 1919 (anulada a acta)/a acta: e en 1921-1923, tras quedar viudo en 1918. Durante o período que ocupou o cargo manifestou a súa preocupación polo problema dos comunais baldíos e os latifundios navarros chegando a propoñer unha reforma agraria mediante adquisición da terra polos rendeiros, cousa que non conseguiu levar a efecto debido á oposición dos terratenentes. Á súa iniciativa e ao apoio da Sociedade de Estudos Vascos debeuse a creación en 1921 da Caixa de Aforros de Navarra. Foi reelixido deputado foral de Navarra en 1923 pero a súa acta foi anulada ao sobrevir a ditadura de Primo de Rivera, sendo ademais encarcerado. En 1930, trala dimisión de Primo de Rivera, volveu incorporarse á Corporación provincial navarra na que permanecerá case un ano. Membro da Sociedade de Estudos Vascos, foi nomeado vocal de Administración Xeral da Xunta Permanente desde 1932. A súa actuación foi importante, sobre todo en relación con Navarra na que había de celebrarse o Congreso de Historia (Estella, 1936). Con motivo do Día

da Patria do ano 1933 organizouse en Donostia-San Sebastián unha semana cultural vasca. Nela interveu Irujo co tema "Nacionalismo e Internacionalismo". Nas eleccións parlamentarias do 19 de novembro de 1933 saíu elixido deputado por Guipúscoa. No preito dos municipios vascos de 1934 defendeu como letrado ante o Tribunal Supremo os recursos interpostos polos alcaldes vascos encausados contra as sentenzas dos tribunais inferiores. O mesmo interviñera activamente naquela rebeldía civil. En xaneiro de 1936 acudiu con outras personalidades do PNV a Roma, atendendo á invitación da Secretaría de Estado vaticana ante as próximas eleccións de deputados a Cortes, sen que se chegase a un acordo coa Santa Sé. Obtén novamente a acta.

Ao terse noticia en Donostia-San Sebastián do alzamento militar de xullo de 1936 Irujo, en compañía do tamén deputado nacionalista Lasarte, acudíuse no Goberno civil entregando unha nota na que, en nome da minoría parlamentaria que representaban, invitábase ás forzas armadas e aos cidadáns a asistir «ao poder legal lexítimo, opoñéndose ao movemento militar faccioso». A nota, amplamente difundida por radio, foi moi mal acollida nas xerarquías do PNV e o Euzkadi Buru-Batzar, reunido en Donostia-San Sebastián, acordou publicar «unha especie de desautorización» que, debido aos disturbios que se produciron na capital guipuscoana, non chegou a ver a luz. Pronto o PNV, publicaría no diario bilbaíno «Euzkadi» outra nota na que se mantiña nunha postura similar á de Irujo e Lasarte. A postura abertamente contraria ao alzamento que Irujo mantivo desde o principio influíu non pouco no respecto que as forzas da Fronte Popular mantiveron polo nacionalismo vasco. Foi un dos líderes das forzas leais de Gipuzkoa e tivo unha destacada actuación nas negociacións levadas a cabo cos xefes da guarnición de Loiola para a súa rendición. Despregou así mesmo gran actividade na Comandancia de Azpeitia (Gipuzkoa), sendo un dos membros da xunta xestora de «Euzko-Gudarostea» (Milicias Vascas) e presidente da

Xunta de Defensa daquela poboación, con xurisdición na zona central da provincia. Ante o caos producido pola proliferación de Xuntas de Defensa, Irujo propuxo á de Gipuzkoa a formación inmediata dun Goberno vasco, sen esperar á aprobación do Estatuto, que levaba cinco anos esperándoa en Madrid. A proposta foi aprobada pola Xunta de Defensa de Gipuzkoa, pero non pola de Bizkaia, que mantivo a tese de que debía obterse primeiro a aprobación do Estatuto. Nesta situación Álvarez del Vayo ofreceulle a Irujo un posto no novo Goberno da República, presidido por Largo Caballero, posto que lle foi ofrecido primeiro a J. A. Aguirre. Irujo e o PNV impuxeron como condición á aceptación a aprobación inmediata do Estatuto. Garantido este punto, o nomeamento de Irujo como ministro sen carteira apareceu na «Gaceta de Madrid» o 25 de setembro. O Estatuto vasco sería aprobado por lei votada en Cortes o 1 de outubro. A humanización da guerra, pola cal había xa loitado incansablemente ata entón, foi un dos seus principais obxectivos como ministro, conseguindo, inmediatamente logo do seu nomeamento, a conmutación das penas de morte impostas a catro persoas acusadas de colaborar co movemento militar. Posteriormente, na segunda reorganización do Goberno Español (maio), seríalle confiada a carteira de Xustiza. En xuño de 1937, por orde do Euzkadi-Buru-Batzar, presentou a súa dimisión como ministro «ante a situación de indefensión en que se deixou a Euzkadi por parte do Goberno da República».

No exilio, é un dos elementos esenciais da Liga Internacional de Amigos dos Vascos. Estalada a Guerra Europea, preside (1941) en Londres, cando Aguirre xa desapareceu, o Consello Nacional Vasco e asina un acordo con De Gaulle con vistas á Europa do mañá (v. «Muga» n.º 13). Ao ano seguinte, é dos fundadores da Unión Cultural dos Países da Europa Occidental (Europa dos pobos, das etnias). Funde o grupo vasco en Unión Federal con Portugal e Cataluña e consegue despois a entrada na Unión Europea de Federalistas. En 1944

é membro do Comité Prol-Comunidade Ibérica de Nacións (Londres). «Ekin» editou en 1945 "Comunidade Ibérica de Nacións", produto da cooperación de catro poñentes, portugués, español, catalán e vasco. Os seus autores foron, respectivamente, Armando Cortesao, Luís Araquistain, Carlos Pi Suñer e Manuel de Irujo, en sucesivas conferencias desenvolvidas en Euzko-Etxea de Londres no ano 1944. Foi nomeado en 1945 ministro de Industria, Comercio e Navegación, e de Xustiza -de 1946 a 1947- no Goberno republicano español no exilio. Por estes anos constitúese o Movemento europeo na Haia. En 1948, nos locais da Delegación Vasca de París, créase o Consello Español Federal deste movemento. Irujo, nese Consello Federal reúne todas as tendencias: demócratas cristiáns, socialistas, liberais, cataláns e vascos. Engádenselle os Novos Equipos Internacionais, que teñen un papel importante na constitución de Europa. O primeiro presidente é Salvador de Madariaga, sendo vicepresidente Irujo, que chega a ser presidente cando sae Salvador de Madariaga. No ano 50 ese Consello Federal organiza, sempre na Delegación de Euzkadi en París, unhas xornadas de estudo patrocinadas por Irujo. E o primeiro de febreiro de 1951, fórmasse definitivamente o Consello Vasco coa Federación Europea, coas tendencias e os representantes xa enumerados e ademais as Mocidades Federais dos Traballadores Cristiáns por unha Europa Unida e os Mozos dos Novos Equipos Internacionais. En 1972, que é o Congreso do Movemento Federalista de Europa, Irujo é nomeado presidente de honor do Consello Federal Peninsular do Movemento Europeo. O 20 de outubro de 1974 en Asís é a reunión do Comité Executivo do Consello da Unión Europea de Novas Demócratas Cristiáns. Irujo obtén o premio da Mocidade Demócrata Cristiá Europea, «pola súa contribución a favor dunha Europa dos Dereitos Humanos e das Comunidades Étnicas e Culturais». É nomeado Amigo de Europa e recibe a Medalla de Ouro. O 25 de marzo de 1977 volvíu do exilio para saír elixido senador por Navarra

mercé ao Pacto Autonómico entre o PNV, PSOE e ESEI. Aínda chegará a ser elixido parlamentario foral de Navarra (PNV) por Pamplona (capital) en 1979 falecendo o 1 de xaneiro de 1981.

⁷ JOSÉ ANTONIO DE AGUIRRE LECUBE. Avogado e político vizcaíno, nacido en Bilbao o 6 de marzo de 1904. Pertencía a unha importante familia vizcaína que pronto implantaría na súa industria avanzadas melloras sociais. Cursa os seus primeiros estudos no colexio dos PP. Jesuitas de Orduña e proségueos na Universidade de Deusto. Establécese como avogado en 1929. Formado no ambiente católico e social que caracterizaba ao seu fogar e a súa empresa familiar, incíase na vida pública como presidente das Mocidades Católicas de Vizcaya e logo como membro do Consello Supremo da "A. C. E." e propulsor de inquietudes vasquistas e católico-sociais. En 1931, aos 27 anos, é elixido concelleiro e alcalde de Getxo (Bizkaia). O 28 de xuño, logo de proclamarse a segunda república, é elixido deputado ás Cortes Constituíntes, simultaneamente por Bizkaia, PNV, e por Navarra, conxunción católico-fuerista. Nas Cortes foi secretario da minoría Vasco-Navarra da que era presidente Joaquín Beunza. Nas súas brillantes intervencións do período constituínte destacou como un notable tribuno, pediu a derogación da Lei de 1839, defendeu a liberdade de ensino e opúxose á Lei de Congregacións que implicaba a disolución dos Xesuítas. En calidade de alcalde de Getxo presidiu a comisión de alcaldes do país en prol da aprobación de Estatutos de Autonomía como fórmulas xurídicas de integración estatal. Desde 1931 a súa personalidade impúxose como a máis destacada do "PNV". A traxectoria política desta agrupación durante o período republicano explícase na súa obra "Entre a liberdade e a revolución", 1930-1935; A verdade dun lustro no País Vasco. Bilbao, 1935. O 19 de novembro de 1932 foi elixido novamente deputado a Cortes por Bizkaia polo P. N. V. Nas últimas eleccións da República, o 18 de febreiro de 1936, é elixido por terceira vez deputado. Durante a guerra de 1936, o día 1.º

de outubro, as Cortes aproban o Estatuto de Autonomía do País Vasco. E o día 7 de outubro do mesmo ano, os alcaldes, reunidos en Gernika, elíxeno presidente (Lehendakari) do Goberno autónomo. Á fronte do seu goberno reforzou a unión política cos seus aliados, reestableceu a orde pública, mantivo o culto no seu xurisdición e organizou aos gudarís e milicias. Na última fase da loita en Bizkaia tomou persoalmente o mando das forzas armadas. No breve período do seu mandato creou a Universidade Vasca ou Ikastola Nagusi, que empezou a funcionar en Bilbao. Tamén se imprimiron moeda divisionaria, billetes e sobres de correo aéreo. Coa caída de Bilbao, o 19 de xuño de 1937 trasládase a París e o mes de agosto de 1937 instálase en Barcelona. En xaneiro de 1939 trasládase a Francia e Bélxica cos seus colaboradores. A Segunda Guerra Mundial sorpréndelle en Bélxica, onde unha irmá súa morre nun bombardeo alemán. Perseguido polo nazismo ocúltase en Berlín. As máis dramáticas vicisitudes polas que atravesou para trasladarse a América relátaas no seu libro De Guernica a Nova York pasando por Berlín. En 1941 ocupa o cargo de profesor de Historia Contemporánea de España, na Universidade de Columbia, en Nova York. En 1945, antes de terminar a Segunda Guerra Mundial, volve a París, onde continúa como presidente do Goberno Vasco autónomo, ata que falece o 22 de marzo de 1960. O seu corpo foi trasladado a Laburdi, ao cemiterio de San Juan de Luz.

Aguirre conseguiu aglutinar a todas as forzas políticas entornando ao seu goberno desbotando a estratexia inicial de tratar de que os políticos vascos racharan coa obediencia das súas organizacións estatais (caso Aznar) para facer todo o contrario, renunciar a manter unha postura firme na política de Estado sobre temas como Navarra ou Galiza, con

tal de manter a unidade baixo o seu goberno no exilio.

⁸ CARLES PI I SUNYER. (Barcelona, 1887-Carcas, 1971). Político e enxeñeiro español. Presidiu a Universidade da Mancomunidade de Cataluña e dirixiu a Escola de Artes e Oficios. Deputado por Esquerza Republicana desde 1931, foi ministro de Traballo no Goberno de Martínez Barrio (1933), alcalde de Barcelona (1933-1934) e conselleiro de Cultura da Generalitat (1937-1939). Formou parte do Goberno da Generalitat no exilio ata 1947. É autor de Apuntes para a historia da industria algodoira catalá (1952), A actitude económica en Cataluña (1927-1929), O comercio de Cataluña con España (1939) e dunhas importantes memorias.

⁹ MIGUEL SANTALÓ PARVORELL. (Vilaür, 1888 – Guadalajara (México), 1962) Profesor encargado de Xeografía na Universidade de Barcelona. Profesor de Escola Normal. Exiliado en México. Ministro de Instrución Pública (ER) do primeiro Goberno de José Giral Pereira (IR) da II República no Exilio (VIII-1945 / III-1946). Ministro de Instrución Pública do segundo Goberno de José Giral Pereira (IR) da II República no Exilio (IV-1946 / I-1947). Ministro de Instrución Pública do Goberno de Rodolfo Llopis Ferrándiz (PSOE) da II República no Exilio (II / VIII-1947).

¹⁰ RAFAEL SÁNCHEZ GUERRA. (1897-1964) Periodista, fillo de José Sánchez Guerra. Participou na sublevación de 1929 e en 1930 declarouse republicano. Secretario da Presidencia de la República con Alcalá-Zamora. Fixo a Guerra como oficial del Estado Maior e ao termino desta foi encarcerado e condenado a pena de prisión. Interveu xunto con Besteiro nos prolegómenos da entrega de Madrid que precedeu ao termino da Guerra. Puido escapar a Francia e foi Ministro no Goberno republicano no exilio. Regresou ao Estado Español en 1960 e ingresou nun convento da Orde Dominicana. Faleceu catro anos despois en Pamplona.

¹¹ JOSEP TARRADELLAS I JOAN. Cervelló 1899 - Barcelona 1988. Militou de mozo en diversas organizacións de esquerda e nacionalistas. En 1931 foi secretario xeral de Esquerza Republicana de Catalunya.

Deputado nas Cortes Constituíntes españolas de 1931, foi conselleiro de Gobernación e de Sanidade da Generalitat baixo a presidencia de Francesc Macià, e durante a guerra civil de 1936-1939, conselleiro de Servizos Públicos, Economía e Finanzas, e Cultura. Exiliado a Francia en 1939, ao dimitir o Presidente Josep Ila foi elixido Presidente da Generalitat no exilio na embaixada da República Española en México o ano 1954. Logo da morte do xeneral Franco en 1975, en 1977 foi chamado a Madrid polo Presidente do Goberno Adolfo Suárez (tamén foi recibido polo rei) e negociou de acordo coas forzas políticas de Cataluña o restabelecemento da Generalitat que tivo lugar en outubro do mesmo ano. Recibido solemnemente en Barcelona, constituíu un goberno de unidade nacional. Tarradellas mantivera a institución no exilio e representaba a continuidade histórica. Foi o único gobernante do tempo da República Española (1931- 1939) que retornou para exercer funcións de goberno na democracia reinstaurada. Acabou o seu mandato coas eleccións ao Parlament de Catalunya en marzo de 1980.

¹² JOSEP ILLA I BOSCH (24 de outubro de 1874 - 1958) foi un político catalán, e Presidente da Generalidad de Cataluña no exilio. Josep Ila naceu en 1874 en Sant Feliu de Guíxols, sendo o maior de tres irmáns. O seu pai tiña un hostal.

Foi deputado no Parlamento de Catalunya e no congreso español en 1932. Estaba afiliado a Esquerra Republicana de Catalunya. Foi tamén o presidente do parlamento de Cataluña no final da resistencia catalá republicana na Guerra Civil Española, antes de que Francisco Franco suprimise a Generalidad de Cataluña. Logo da morte de Lluís Companys, en 1940, foi nomeado Presidente da Generalidad de Cataluña, e organizou un goberno no exilio, con Josep Tarradellas

como primeiro conselleiro. Dimitiu en 1954, e morreu en 1958, en Francia.

¹³ JOSÉ M.ª LASARTE ARANA. Avogado (Donostia-San Sebastián 1912-1974). Membro de AVASC e deputado a Cortes polo PNV nas últimas eleccións da República (1936). Manuel de Irujo e Ollo, deputado tamén por Gipuzkoa na mesma época, infórmanos: «coñecera a Lasarte con motivo dos procesos seguidos contra os alcaldes e concelleiros guipuscoanos por desobediencia civil e abandono dos seus cargos, na crise aberta polo Goberno da República do segundo bienio, ao arremeter contra o réxime establecido polos Concertos Económicos. Fomos el e eu letrados defensores daqueles alcaldes e concelleiros na Audiencia de Donostia, aos que eu seguín defendendo en Madrid ante o Tribunal Supremo». A relación entre Lasarte e Irujo foi permanente, continuando sen interrupción nos anos que seguiron á guerra civil. A noite do 18 a 19 de xullo de 1936 Lasarte, Irujo, Monzón, Arcelus, Antoñanzas e algún máis do PNV pasárona na Academia Estornés Ikastetxea de Legazpi 5-1.º, Donostia. Foi unha noite de incerteza, de chamadas telefónicas, case todas a cargo de Manuel Irujo, en sesión permanente. Ao día seguinte, 19 de xullo de 1936, fóronse todos a misa de 8 da próxima igrexa dos PP. Capuchinos. Ninguén durmira. Apenas probaran as galletas e o jerez que a etxeoandre, dona Eleuteria Lasa, púxolles no comedor. Ese mesmo día Lasarte e Irujo, como deputados por Gipuzkoa, asumiron as súas responsabilidades. Di Irujo: «O primeiro acto conxunto levado a cabo por Lasarte e eu foi a visita ao gobernador civil de Guipúscoa, naquel momento Jesús Artola Goicoechea, o 19 de xullo de 1936, para facerlle saber que ante a sublevación militar fascista do exército en Marrocos, os deputados vascos afirmabamos a

nosa condición democrata, oposta a aquel feito militar". Este acto deu lugar á alocución conseguinte, que as ondas encargáronse de facer chegar a Gipuzkoa e máis aló. Por esta época Lasarte era avogado de Solidariedade de Obreiros Vascos (ELA -STV), cuxa sé estaba na rúa Narrica n.º 33, da Parte Vella donostiarra. As xestións para a rendición dos cuarteis de Loiola-SS. foi levada polos deputados nacionalistas José M.ª Lasarte, Manuel Irujo, Rafael Picavea, Juan Antonio Irazusta e o socialista Amilibia. Lasarte e Irujo apoiaron, desde o primeiro momento, ao capitán Saseta na creación do Euzko Gudarostea - Exército Vasco, constituíndo a comandancia de Loiola no santuario do mesmo nome, en Azpeitia, que o día 8 de agosto de 1936 facía un chamamento aos guipuscoanos afluíndo en gran cantidade, pertencentes ao PNV e ANV. A comandancia que organizaba o Euzko Gudarostea formábase o capitán Cándido Saseta, como xefe do exército en formación, os deputados José M.ª Lasarte, Manuel Irujo e Juan Careaga, do PNV; Lino Lazcano por Euzko Nekazarien Batza; Salvador Aramburu, por Solidariedade de Obreiros Vascos; Tomás Michelena, por ANV, e Mikel Alberdi por Euzko Mendigoizale Batza. Ao constituírse o primeiro Goberno Vasco, 7-8-1936, en Gernika, o lendakari José Antonio de Aguirre confiou a J. M.ª Lasarte o desenvolvemento do servizo de información. Logo, en Santoña, foi portavoz dos vascos ante os italianos. No seu exilio de París estableceu a conexión dos servizos informativos do Goberno Vasco e os do Goberno Francés. Como conselleiro do Goberno Vasco no exilio creou o Boletín OPE (Oficina de Prensa de Euzkadi), que sobreviviu a Franco. Representou aos vascos en Nouvelles Equipes Internationelles, mantendo de xeito permanente as relacións coa De-

mocracia Cristiá. Terminada a guerra civil continúa á fronte do servizo informativo en América, visitando as colectividade vascas desde New York ata a parte austral, Chile, Arxentina e Uruguay, sendo un dos promotores daquela xornada de cultura que se chamou Semana Vasca de Montevideo. En 1946 sucedera a Eliodoro da Torre, por falecemento, como conselleiro do Goberno Vasco. Máis tarde, ao dimitir Lasarte (1952) para establecerse en Venezuela. Durante a súa estancia en Caracas á fronte da razón social Lasarte & Lasarte, o pintor irunés Enrique Albizu plasmou nun magnífico lenzo, a súa relevante personalidade. Ao regresar do exilio as súas actividades centráronse na organización do PNV, a cultura vasca, e en particular a consolidación do Liceo euskérico de Santo Tomás e o mantemento de relacións vasco-catalás.

¹⁴ DON JUÁN DE BORBÓN. Nado Juan Carlos Teresa Silvestre Alfonso de Borbón, fillo do Rei Alfonso XIII e da Raíña Vitoria Eugenia de Battenberg. Tras realizar os seus primeiros estudos en Madrid, ingresou na Escola Naval de San Fernando, Cádiz pero tivo que interromper a súa formación (que continuou na Royal Navy) ao ter que partir cara ao exilio ao proclamarse en España a II República. Como terceiro fillo varón de Alfonso XIII, non estaba destinado a herdar a Coroa, con todo, o primoxénito, Alfonso, renunciou á coroa para poder casarse cunha persoa que non pertencía á realeza en 1933, e o segundo, Jaime, foi obrigado a renunciar porque era xordomudo (aínda que máis tarde se arrepen-tiu e quixo recobrar os seus dereitos) tamén se utilizou como argumento que reforzaría a existencia da renuncia de don Jaime o seu propio enlace cunha muller que, aínda que nobre, non pertencía a ningunha casa real. A continuación viñan as súas dúas irmás maiores (Beatriz e Cristina) sobre as que tivo preferencia por ser mulleres, o que converteu a Juan en herdeiro dos dereitos dinásticos da Casa de Borbón. Durante a Guerra Civil española (1936-1939) intentou unirse ao bando rebelde para loitar contra a República, pero Franco im-

pediullo, foi detido na localidade burgalesa de Aranda de Duero, onde ía de paso coa identidade falsa de Juan López. Nesta localidade permanecería retido ata que se tomase unha decisión sobre a súa permanencia no país, optándose finalmente pola súa expulsión. Desde a renuncia de Alfonso XIII como xefe da Casa Real o 15 de xaneiro de 1941 (apenas un mes antes da súa morte), don Juan foi o pretendente ao trono de España e encabezou a defensa da causa monárquica contra a ditadura de Franco, ligando o proxecto de restauración da monarquía a unha concepción política liberal e democrática (Manifesto aos españois, 1945), liderando parte da oposición ao franquismo. Restauo os Reais Terzos en 1944 cuxa xefatura recaeu no Xeneral Kindelan, cuxa organización militar dentro da Casa Real contribuíu á defensa da Monarquía na sociedade franquista. Os Reais Terzos perduraron ata o noso días co seu carácter orixinal. En 1946 instalouse en Estoril (Portugal) coa súa familia e desde alí, asesorado por un Consello Privado, despregou un paciente labor diplomático en favor da restauración monárquica. En 1956 sofre un duro golpe que afectou á súa familia: a morte accidental do seu fillo máis pequeno, S.A.R. o infante Alfonso, de 15 anos, mentres xogaba cun revólver co seu irmán. Varias entrevistas con Franco convencerónlle de que non tiña intención de devolverlle o Trono; pero consentiu en que o seu fillo Juan Carlos fose educado en España baixo tutelaa do ditador e en que este lle nomease sucesor con título de rei na Xefatura do Estado (19 de xullo de 1969), aínda que este feito distanciouse durante algúns anos a pai e fillo. Conseguiu así o restabelecemento da monarquía borbónica, aínda que ao prezo de renunciar ás súas propias aspiracións á Coroa, pois foi Juan Carlos quen fora proclamado rei de España, o 22 de novembro de 1975 segundo desexo de Francisco Franco Bahamonde, que esperaba que mantivese o Réxime imperante. O 14 de maio de 1977 nunha sinxela e breve cerimonia celebrada no Palacio da Zarzuela renunciou oficialmente aos seus dereitos di-

násticos, cedendo ao seu fillo a xefatura da Casa Real. Mantivo durante o resto da súa vida o título de Conde de Barcelona, vinculado á Coroa española e que xa usara durante a súa exilio.

Foi nomeado almirante honorario da Armada Española en 1978. O 4 de decembro de 1988 o goberno ascendeulle a capitán xeral da Armada Española.

En 1980 se lle diagnosticou no Memorial Hospital de Nova York un cancro de larinxe, enfermidade que lle provocou a morte o 1 de abril de 1993 na Clínica Universitaria de Navarra. Foi enterrado no Mosteiro do Escorial, con honores de rei de España.

¹⁵ MANUEL SERRA I MORET. (Vic, 1884 – Perpinyán, 1963) Foi un dos fundadores, xunto con Gabriel Alomar, da Unión Socialista de Catalunya. Deputado a Cortes durante a República, participou no Goberno da Generalitat de Cataluña como conselleiro de Traballo e Economía (1931) e Obras Públicas (1938). Durante a Guerra Civil presidiu o Consello de Economía de Cataluña. Exiliado trala contenda, fíxose cargo da presidencia do parlamento catalán (1950-1954)

¹⁶ RODOLFO LLOPIS FERRÁNDIZ (Callosa de En-sarriá, (Alacante), 27 de febreiro de 1895 - Albi, Francia, 22 de xullo de 1983) foi un dirixente socialista e pedagogo español. Cursa estudos na Escola Superior de Maxisterio. É profesor da Escola Normal de Ciencia. Ingresou no PSOE en 1917. Cofundador da Federación de Traballadores do Ensino de UGT. Foi Deputado por Alacante en 1931, 1933 e 1936. Director Xeral de Primeiro Ensino durante a República, no ministerio dirixido por Marcelino Domingo, foi coñecido por estender a construción e equipamento de escolas primarias por toda España. Durante a Guerra Civil, ocupou o cargo de Subsecretario da Presidencia do Goberno con Francisco Largo Caballero. Foi contrario ao Goberno de Juan Negrín e denunciou o acaparamento de poder polo PCE. Exiliouse en Francia trala guerra e en 1947 foi elixido Presidente de Goberno da República española no exilio. No Congreso do PSOE no exterior en 1944 foi elixido Secretario Xeral e ocupou este cargo ata 1974,

data na que se celebrou o coñecido como Congreso de Suresnes. Foi tamén presidente da UGT no exilio, mantendo a súa infraestrutura. O 3 de xuño de 1951 foi asinante do Acta de Fráncfurt en virtude da cal creábase de novo a Internacional Socialista.

Dentro do PSOE mantivo a tese da defensa da organización exterior fronte aos novos dirixentes do interior que pugnaban por combater a ditadura desde España. Conflitivo, apartouse do PSOE tralo Congreso de 1974 que elixiu a Felipe González como Secretario Xeral, creando durante un tempo o chamado PSOE (Sector Histórico). En 1976 regresou a España, presidindo un congreso do partido. Ao ano seguinte presentouse como candidato ao Senado, nas listas da Alianza Socialista Democrática, sen éxito. Volveu a Francia, onde morreu en 1983.

¹⁷ LEÓN BLUM (9 de abril de 1872 - 30 de marzo de 1950) foi un político francés socialista que chegou a desempeñar o papel de Primeiro Ministro.

Naceu en París, no seo dunha familia xudía de clase media. Estudou dereito na Sorbona e se graduó en 1894. Traballou no Conseil d'État, no que tivo unha carreira brillante (as súas contribucións ao dereito da responsabilidade do Estado, por exemplo, manteñen vixencia ata a data). Paralelamente, estudaba unha segunda carreira de crítico literario. Pronto se converteu unha das figuras literarias máis importantes de Francia (colaborou, en efecto, coa prestixiosa Revue Blanche).

Blum demostrou pouco interese na política ata o Caso Dreyfus de 1894, que tivo nel un efecto traumático como en tantos outros xudeus franceses. Facendo campaña como dreyfusista entrou en contacto co líder socialista Jean Jaurès, a quen admiraba. Comezou a participar no diario socialista, L'Humanité, e uniu-

se a SFIO (socialistas). Pronto se converteu no principal teórico do partido.

En xullo de 1914, tralo estallido da Primeira Guerra Mundial, Jaurès foi asasinado, e Blum tomou un papel máis activo na dirección do partido. En 1919 foi elixido membro do comité executivo, e tamén representante por París ante a Asemblea Nacional francesa. En 1920 traballou duramente para evitar a ruptura entre partidarios e detractores da Revolución Rusa, pero os máis radicais se separaron, levándose L'Humanité con eles e fundaron o Partido Comunista Francés.

A actitude dos comunistas fronte ao Pacto xermano-soviético foi criticada por Blum, quen se distanciou entón deles. Baixo Vichy, durante a Segunda Guerra Mundial, foi perseguido por Pétain e despois detido e condenado. As autoridades francesas entregárono aos nazis, e foi deportado en marzo de 1943 a Buchenwald. Liberado polas tropas aliadas en maio de 1945, Blum volveu á política e dirixiu o último goberno provisional antes da instauración da Cuarta República, de decembro de 1946 a xaneiro de 1947.

Retirouse a Jouy-en-Josas (preto de Versailles), onde morreu o 30 de marzo de 1950 aos 78 anos.

¹⁸ WENCESLAO CARRILLO ALONSO. (Valladolid, 1889 - 1963). Político, sindicalista e xornalista español.

Obreiro fundador en Xixón (Asturias), afiliado á Unión Xeral de Traballadores con catorce anos, xunto ás Mocidades Socialistas de España case desde a súa fundación por Tomás Meabe. Militante do PSOE desde 1905.

Activo membro do sindicato socialista, foi detido en numerosas ocasións entre 1910 e 1917. Abandonou o seu posto como traballador e dirixente sindical en Asturias por unha praza de redactor no Socialista en 1923. Ao mesmo tempo accedeu á dirección de UGT e foi partidario de impulsar acordos coa ditadura de Primo de Rivera antes que enfrontarse ao Capitán Xeral, convencido como outros dirixentes sindicais nas bondades do proxecto paternalista do ditador. En 1929 comezou a criticar abertamen-

te a ditadura, á vez que UGT iniciaba unha separación do réxime.

En 1931 presentouse, e foi elixido, concelleiro do Concello de Madrid, sendo un dos membros do mesmo que proclamou a Segunda República na Porta do Sol. Nas eleccións das Cortes constituintes da República, foi elixido deputado ao Congreso pola provincia de Córdoba, e reelixido en todas as consultas posteriores.

Sendo membro xa da Executiva do PSOE, e logo de sufrir a represión durante os primeiros meses de 1936, trala sublevación militar que deu lugar á guerra civil foi nomeado subsecretario de Gobernación no goberno de Francisco Largo Caballero. Ocupou máis tarde diversos cargos gobernantais, participando na sublevación de Casado contra Juan Negrín para forzar un acordo con Franco no final da guerra. Este feito lle gañou a inimizade definitiva do seu fillo, Santiago Carrillo, membro entón das Mocidades Socialistas Unificadas e dirixente despois do Partido Comunista de España

Antes da caída de Madrid, conseguiu fuxir e instalouse en Bélxica. Foi dirixente da UGT no exilio durante catro anos tralo final da Segunda Guerra Mundial.

¹⁹ DIEGO MARTÍNEZ BARRIO (Sevilla, 1883 - París I de xaneiro de 1962). Fillo de obreiro, moi novo afiliouse ao Partido Radical. Mostrouse oposto á ditadura de Primo de Rivera e introduciuse en 1930 no Comité Revolucionario o que lle custou un curto exilio en Hendaya e París a raíz da sublevación de Jaca. Trala proclamación da República foi

nomeado ministro de Comunicacións e máis adiante de Gobernación. En 1933 ocupou a presidencia do consello de ministros. Durante o bienio cedista fundou a Unión Republicana. Nas eleccións de 1936 obtivo o triunfo na candidatura da Fronte Popular en Madrid. O 3 de abril foi elixido presidente das Cortes. Ao producirse o levantamento do 18 de xullo, Azaña encárgalle formar goberno pero tras infrutuosas negociacións cos sublevados renunciou a devandito cargo. Durante a guerra presidiu as Cortes. Trala caída de Barcelona pasou a Francia. En 1940 pasou a Cuba e logo a México. En 1945 foi nomeado presidente da República no exilio establecéndose en París ata a súa morte en 1962.

²⁰ MANUEL PORTELA VALLADARES (Pontevedra, 31 de xaneiro de 1867 - Bandol, Francia, 29 de abril de 1952) foi un político liberal de ideoloxía centrista. Foi ministro durante o reinado de Alfonso XIII e chegou a ser presidente do goberno durante a II República Española. Fillo de Juan Portela Dios e Teresa Valladares Rial, quedou orfo de pai con só dez anos. Foi acollido pola súa tía, Juana Portela Dios, muller do impresor José Vilas. Este matrimonio gozaba dunha situación económica desafogada, o que lle permitiu estudar no colexio de xesuítas de Camposancos na Guarda, para posteriormente seguir a carreira de dereito na Universidade de Santiago de Compostela. Graduouse en 1889 na universidade compostelana. Ata 1899 residiu na cidade de Pontevedra, onde traballou como redactor do Diario de Pontevedra, exerceu de xuíz municipal e foi decano do Colexio de Avogados. En 1898, con só 31 anos, conseguiu praza como rexistrador da propiedade en Madrid. Instalado en Madrid, entrou no mundo da política da man de Montero Ríos sendo elixido deputado a Cortes en 1905. En 1910 foino de novo polo distrito lugués da Fonsagrada. En 1909 foi fundador, xunto con outros intelectuais e políticos, da Liga Agraria de Acción Gallega que lideraría Basilio Álvarez, con quen o uniu unha grande amizade.

Home de confianza de José Canalejas, foi nomeado en 1910 Gobernador Civil de Barcelona e dous anos máis tarde fiscal do Tribunal Supremo. En 1923 exerceu como ministro de Fomento do último gabinete liberal de García Prieto anterior á ditadura de Primo de Rivera. En 1924 fundou en Vigo El Pueblo Gallego, periódico democrático que abriu as portas a intelectuais republicanos e galeguistas e fixo campaña a prol dunha rexeneración da vida política española. En 1930, Portela Valladares foi un dos asinantes do chamado Pacto de Barrantes, no que participaron os máis destacados líderes republicanos e nacionalistas do momento, entre eles Alfonso Daniel Rodríguez Castelao, con quen compartía a necesidade de autonomía para Galicia e a quen o uniría unha mutua relación de amizade e confianza. En 1931 contraeu matrimonio coa aristócrata catalá Clotilde Puig i Mir, que lle deu o título de Conde de Brías e lle proporcionou unha importante fortuna. Durante a República foi desde 1931 a 1933 parlamentario por Lugo e en 1936 saíu elixido pola provincia de Pontevedra. En 1935, baixo o goberno dereitista de Alejandro Lerroux, foi gobernador xeral de Cataluña (marzo-abril 1935) e ministro da Gobernación en dúas ocasións. A finais de ano, o presidente da república Alcalá Zamora encomendoulle a presidencia do Goberno. O goberno centrista que presidiu exerceu as súas funcións ata a toma de posesión en febreiro de 1936 do goberno resultante das eleccións xerais. A pesar das presións golpistas dos grupos dereitistas recoñeceu a victoria da Fronte Popular e entregou o poder ós vencedores lexítimos o 19 de febreiro. Tras estalar ese mesmo ano a Guerra Civil, Portela Valladares permaneceu leal á República, sendo fiel á súa ideoloxía liberal e reformista. Dende Barcelona, onde o colleu o alzamento do 18 de xullo, retirárase a Niza, Francia, para posteriormente retornar a España e ofrecer os seus servizos ó goberno republicano de Juan Negrín. Participou nas cortes de Valencia reunidas en outubro de 1937.

Finalizada a contenda en 1939, viuse obrigado a saír de novo para Francia, onde foi preso pola Gestapo. Aínda que o réxime franquista instalado en España solicitou a súa extradición, esta non foi concedida. Faleceu no exilio en Bandol, Marsella, en 1952.

²¹ XOÁN XOSÉ PLA FERNÁNDEZ, (Viveiro, Lugo, 1906) Farmacéutico local e dirixente do Partido Galeguista na Mariña. Tivo un importante papel no nacemento no Bloque Republicán Nazonal Galego, xunto con Enrique Lister e Portela Valladares. Durante a Guerra Civil foi delegado do corpo de Carabineiros. Tamén foi un colaborador importante do xornal galego "Nova Galiza", editado primeiro en Madrid e logo en Barcelona. Neste última cidade é onde tiña a súa sede Solidaridade Galega Antifeixista, agrupación da que era o seu secretario de asistencia. Ó remata-la Guerra foxe a Francia, onde se incorpora ó maquis, establecéndose despois na Liberación en Montauban. Tamén estivo na nómina dos Servicios de Información do PNV. En Francia tamén participou no Frente Liberador Gallego, vencellado á loita guerrilleira constituído en Toulouse a finais de 1944 e promovido por Lister e o PCE. Non deixou de manifestar, tanto ó PG do interior como o propio Castelao, a súa disconformidade coa actuación política do ministro galeguista. Para entender a polémica con Plá comprender o Terra e Tempo nº 134.

²² TRIFÓN GÓMEZ SAN JOSÉ (Zaratán, Valladolid, 1889 - México, 1955) foi un Político e sindicalista socialista español. Aos catorce anos ingresa como aprendiz nos talleres de ferrocarrís. Formado política e sindicalmente na UGT e o PSOE, en contacto cos dirixentes socialistas. Secretario xeral do Sindicato Nacional Ferroviario de UGT (1918-1934). Presidente da Casa do Pobo de Madrid (1927-1933). Vocal da Comisión Executiva da UGT (1920-1932) e despois Secretario achego (1932-1934). Elixido en 1931 concelleiro por Madrid (nas eleccións que traen a Segunda República) e o mesmo ano Deputado a Cortes, renovando o escano en 1933.

Destacouse nas organizacións socialistas no exilio. Ao finalizar a Guerra Civil Española se exilia en Francia, e desde alí reorganiza a UGT. Cando se celebra o I Congreso de UGT de España no Exilio (novembro de 1944), é elixido presidente, cargo que ocupa ata a súa morte. Co goberno Giral foi Ministro de Emigración do Goberno da República no exilio (1945-1947).

Trala dimisión de Indalecio Prieto, o Congreso Extraordinario do PSOE elíxelle para presidir a Comisión Executiva (Toulouse, marzo de 1948), e o XVIII Congreso renóvalle no cargo (Toulouse, agosto 1952).

Participa na creación de organizacións sindicalistas internacionais, a FSM, en 1945, e a CIOSSL, en 1949. O seu labor de divulgación da represión a que estaban sometidos os traballadores españois foi fundamental para espertar a solidariedade do sindicalismo internacional.

²³ MANUEL MARTÍNEZ RISCO Y MACÍAS, (Ourense, 1888 - París, 1954) Amplia estudos en Holanda e Alemaña, e ós 27 anos acadou por oposición a cátedra de Acústica e Óptica da Universidade de Zaragoza e despois na Universidade Central de Madrid. Deputado a Cortes pola Acción Republicana de Ourense durante a República (1931-33). Nas Cortes foi un gran defensor da autonomía para Galicia. En Izquierda Republicana chegou a ocupar postos de responsabilidade. Durante a Guerra Civil dirixiu a fábrica de instrumentos de Óptica creada polo goberno republicano. Trala Guerra Civil vai para Francia onde continúa o seu labor de investigación e chega a ser presidente da Academia de Ciencias de París. Alí chegou a desempeñar altos cargos na súa especialización, traballando coa categoría de "Maitre de Recherches" no Centre National de Recherches Scientifiques. Dirixiu tamén a Asocia-

ción de Profesores Universitarios no exilio e era vicepresidente da Liga Internacional dos dereitos do neno. Foi tamén conselleiro do Bloque Republicán Nazional Galego. Destacan as súas obras: "La asimetría de los triples de Zeeman" (Madrid, 1912 e 1914), "Estudios Generales sobre aberración esférica de orden superior" (Madrid, 1927). Morre en Francia en 1954.

²⁴ JUAN NEGRÍN LÓPEZ (1892-1956) Nacido no seo dunha familia da burguesía canaria terminou moi nova o bacharelato e o seu pai enviouno a Alemaña a estudar Medicina. Se doutorou en agosto de 1912. O estalido da primeira guerra mundial forzou o seu regreso a casa. A súa traxectoria profesional e académica consolidouse en 1922 cando quedou vacante a cátedra de fisioloxía da Facultade de Medicina na Universidade de Madrid. Ata 1929 non iniciou a súa actividade política no PSOE. Coa chegada da República Negrín resultou elixido deputado polas Palmas e empezou a desenvolver un labor silencioso a nivel parlamentario. Nas Cortes de 1933 foi vicepresidente da minoría. En 1934 tras alcanzar a acta de deputado por Madrid concedéuselle a excedencia de cátedra. Cando estalou a guerra civil Negrín era unha personalidade coñecida pero non de primeira fila. En setembro de 1936 Indalecio Prieto suxeriu o seu nome como ministro de Facenda no goberno de Largo Caballero. A súa xestión constituíu un éxito establecendo as bases da economía bélica republicana. Na crise de maio de 1937 Azaña suxeríulle que se encargase de formar goberno. O nomeamento causou unha gran sorpresa na España republicana. Con escasas simpatías cara ás autonomías e decidido a manter a autoridade do Estado, viuse forzado a depender do apoio comunista pero sen descoñecer nunca as súas

posibilidades de manobra. O seu inquebrantable actitude foille apartando progresivamente de Azaña e de Prieto a quen desprazou do goberno. Asumiu entón a carteira de Defensa tratando de chegar a un compromiso con Franco. Combateu a desmoralización republicana e cifrou as súas esperanzas en que o conflito español se elevase a escala europea. Illado e acosado polos seus numerosos inimigos, pareceu perder a súa capacidade de resistencia nas semanas que precederon ao golpe do coronel Casado. Se exiliouse a Francia considerádoselle como o lexítimo xefe de goberno. Ao estalar a segunda guerra mundial os franceses pensaron en deterlle para aplacar a Franco. Trasládouse a Inglaterra días antes do armisticio con Alemaña e permaneceu alí o resto do conflito. Ao término da guerra viaxou a Francia e México. Volveu despois a Francia outra vez e morreu en París en 1956.

²⁵ SANTIAGO CASARES QUIROGA (A Coruña, 1884 - † París, 1950), político galego e avogado. Líder e fundador da Organización Republicana Gallega Autónoma (ORGA), participou no Pacto de San Sebastián (1930), en representación da Federación Republicana Gallega. En decembro dese ano, é enviado a Jaca como delegado do comité revolucionario republicano na clandestinidade para evitar a sublevación que preparaban un grupo de militares republicanos. Non chegou a tempo, polo que a sublevación tivo lugar, sen éxito ningún. A consecuencia desto, foi encarcerado. Coa chegada da república foi nomeado Ministro da Mariña no goberno provisional e máis tarde Ministro de Gobernación. Elixido deputado polas Cortes Constituíntes pola ORGA, seguiu sendo Ministro de Gobernación durante o goberno socialista-republicano presidido por Manuel Azaña. Elixido deputado de novo en 1933, e en 1934 (a ORGA pasa a chamarse Partido Republicano Gallego) une o seu partido co de Azaña e outras forzas para crear a Izquierda Republicana, partido que se integraría no Frente Popular. Tralas eleccións de 1936 é nomeado Ministro de

Obras Públicas. Tralo acceso de Azaña á presidencia da República, Casares Quiroga é nomeado Presidente do Goberno e Ministro da Guerra. Como presidente, organiza o referendo sobre o Estatuto de Autonomía de Galicia de 1936, o terceiro que se presenta despois dos de Cataluña e País Vasco, o cal é aprobado o 28 de xuño do mesmo ano.

Segue sendo presidente do goberno cando se produce a sublevación militar do 18 de xullo de 1936 que desembocaría na Guerra Civil Española. Afírmouse tradicionalmente que se negou a entregar as armas as organizacións obreiras, polo que dimitiu e foi substituído por Diego Martínez Barrio de forma interina e por José Giral definitivamente. Así a todo, as memorias de Manuel Portela Valladares (inéditas até 1972) e as da súa filla María Casares, coinciden en afirmar o contrario: foi o presidente da República, Manuel Azaña, quen cesou a Casares o mesmo 18 de xullo de 1936 porque este último quería entregar as armas ao pobo.

Non ocupou ningún cargo máis durante a Guerra Civil, marchando a Francia antes da súa finalización. Morreu no exilio en 1950.

Santiago Pol era o alcume baixo o cal se encubría o secretario político do PG. Cargo que en principio ocupou Ramón Piñeiro, e logo, unha vez detido este, sería substituído entre outros por Francisco Fernández del Riego.

²⁶ JOSÉ DE REZOLA ARRATIBEL. Personalidade política guipuscoana, nacido en Ordizia o 18 de abril de 1900 e morto en San Juan de Luz (Laburdi) o 26 de decembro de 1971. En 1914 ingresa no Partido Nacionalista Vasco. Licenciado en Dereito, exerce como avogado na súa cidade natal, á vez que comeza a súa actividade política como membro do Secretariado Vasco en San Sebastián, sendo elixido para o "Gipuzko Buru Batzar" en 1932-35. Ao estalar a guerra en 1936 encárgase da Comisaría de Guerra da Xunta de Defensa de Gipuzkoa polo PNV. En xullo deste ano, participa con Irujo, Lasarte e Amilibia, nas negociacións que levaron á rendición aos cuarteis donostia-

rras de Loiola. Comeza, con Cándido Saseta, a organización das primeiras Milicias Vascas. Ao constituírse en outubro de 1936 o Goberno Vasco é nomeado secretario xeral da Consellería de Defensa, comezando a súa colaboración con José Antonio Aguirre, que durará ata o final da guerra. É feito prisioneiro en Santoña en 1937; condenado a morte, a pena élle conmutada por cadea perpetua. Pasará por varios presidios ata o seu encarceración en 1943. Estándolle prohibida a súa residencia en Ordizia, trasládase a Madrid, onde será durante tres anos o máximo responsable da resistencia vasca. Colabora con Peio Irujo, Jesús Insausti e Koldo Mitxelena. Tralo Pacto de Baiona (1945), convértese no primeiro presidente do Consello Delegado e da Xunta de Resistencia. É detido varias veces polas súas actividades clandestinas. Este mesmo ano 1945, é detido en San Sebastián, logrando evadirse e pasando a Iparralde. De novo no exilio e malia a súa saúde, resentida polas súas estancias no cárcere, despreza unha intensa actividade. Entre 1946 e 1951 é un dos principais colaboradores de "Radio Euskadi", emisora clandestina e órgano radiofónico da resistencia en Iparralde. Trala dimisión de Xullo Jauregui é nomeado Secretario Xeral do PNV posto que ostentará durante máis de 12 anos. En 1963, trala morte de Landáburu, é nomeado vicepresidente do Goberno Vasco. Levou Rezola a cabo un destacado labor cultural á fronte de "Euskal Kulturaren Alde" e de "Sabindar Batza". Home progresista e europeísta, participou en representación do PNV e do Goberno Vasco, nos organismos e asembleas do Movemento Europeo e da Democracia Cristiá.

²⁷ LUÍS FERNÁNDEZ CLÉRIGO (Madrid 1883 - México 1948). Avogado. Maxistrado do Tribunal Supremo. Deputado a Cortes de Acción Republicana por Madrid en 1931. Deputado de Esquerda Republicana ao Congreso dos Deputados por Madrid nas eleccións do 16 de febreiro de 1936. Subsecretario do Consello de Ministros. Vicepresidente das Cortes Españolas.

Exiliado en México. Entre as súas obras destacan: as edicións críticas de «O Príncipe» de Maquiavelo e «Eloxio da tolemia», de Erasmo, «Estudo sobre o dereito de familia na lexislación comparada», «Aspectos de Quevedo» (1947) e «Petrarca e Miguel Anxo» (1947).

²⁸ RAMÓN PIÑEIRO LÓPEZ naceu en Lánca (Lugo) en 1915. Despois de cursar na capital de provincia o Bacharelato elemental, volta á súa vila para axudar nas tarefas agrícolas familiares e en 1930 comeza a traballar en Sarria. En 1931, ano da proclamación da República, terá a oportunidade de asistir nesta vila a diferentes actos electorais. Un ano despois Piñeiro regresa a Lugo para estudar o Bacharelato superior e, influído por un mitin do recentemente creado Partido Galeguista, Ramón participaría na creación da Mocidade Galeguista de Lugo, sendo elixido na altura secretario de Cultura (máis tarde chegaría a desempeñar o cargo de presidente). A partir deste momento Piñeiro entra nun período de intensa actividade política que o levaría a exercer en 1936 como secretario do Comité Provincial do Estatuto de Autonomía organizado polo Partido Galeguista.

Tras a guerra civil comeza a cursar Filosofía e Letras en Compostela e Madrid. Porén, Piñeiro, máis preocupado pola reagrupación clandestina do galeguismo, abandonaríase definitivamente estes estudos. Cando a finais de 1945 os nacionalistas cataláns, vascos e galegos deciden tratar co goberno republicano exiliado en Francia, Piñeiro será designado como representante galego naquela xestión. De regreso sería detido e condenado a seis anos de prisión, dos cales cumpriría tres, de 1946 a 1949. Xa libre, Piñeiro voltará a Galiza e desde entón vaise esforzar en mudar radicalmente a estratexia galeguista, prescindindo da opción políti-

ca e reducíndoa cara á intervención cultural, o que provoca a desvertebración do Partido Galeguista. Froito deste posicionamento, coñecido como "piñeirismo", será a fundación en Vigo de Galaxia (1950), a primeira iniciativa editorial galeguista de posguerra. Como director desta empresa e codirector da revista Grial, Piñeiro dedicárase á promoción e difusión da cultura galega. Desde a mesa do seu gabinete de Xelmírez fomentará entre a mocidade o imposibilismo dunha reactivación política galega e dedicárase á escrita. A súa breve produción ensaística (mesmo a de carácter lingüístico-literario, como a que se recolle en Olladas no futuro, de 1974) ten como punto de partida o pensamento filosófico: Siñificado metafísico da saudade (1951), Pra unha filosofía da saudade (1953), A saudade e Rosalía (1962)... No ano 1967 ingresa na Real Academia Gallega cun discurso titulado "A lingoaxe i as língoas" (1967). Xa en época democrática sae electo deputado independente do Parlamento de Galiza polas listas do PSdeG-PSOE e desde 1983 até a súa morte, acontecida en Compostela en 1990, Ramón Piñeiro será presidente (o primeiro) do Consello da Cultura Galega.

²⁹ LUÍS SEOANE LÓPEZ, Bos Aires, 01/06/1910 - A Coruña, 05/04/1979) Naceu nun fogar de emigrantes galegos en Bos Aires. Retorna a Galicia en 1916, cos seus pais, Luis S. Seoane Brocos e María López Mosquera. Na Coruña realiza os seus estudos primarios ata que se traslada a Santiago de Compostela en 1920, onde estuda o bacharelato no instituto de Ensino Secundario Xelmírez. Estando en Compostela inicia tamén os seus primeiros pasos como escritor coa obra de teatro "El percerbe en su tinta", así como a súa verdadeira vocación pola pintura.

Logo, en 1927, comeza os seus estudos de Dereito e Ciencias Sociais na universidade compostelán. Os seus primeiros debuxos son expostos no trínque dun comercio da Praza do Toural e en 1929 fai a súa primeira exposición na "Sala de Amigos da Arte". Na súa tapa univer-

sitaria participou activamente na FUE, ademais foron anos que os seus debuxos ilustran os xornais e revistas máis comprometidas da época en Galicia como, "Resol", "Ser", "Claridad", "Universitarios", "Yunque", "El Pueblo Gallego", etc. Ilustra tamén "Mar ao Norde" (1932), "Cantiga Rolán (1932) e "Corazón ao vento" (1933), de Iglesias Alvaríño. A vida intelectual de Santiago daquela era moi intensa e as tertulias do "Café Derby" e as do "Español" concentraban a diario ós máis coñecidos intelectuais galegos. Neses cafés fixo amizade con Cuadrado, Maside, R. Dieste, Eiroa, Manteiga, Manuel Antonio, Amado Carballo, García Sabell, Cunqueiro, Fole, Suárez Picallo e Alfonso R. Castelao. En 1934, e xunto con Suárez Picallo e Boedo, montan un estudio de avogados laboristas na Coruña. Tamén dirixiu o semanario de Suárez Picallo "Ser" desde abril a decembro de 1935. Afiliase ó Partido Galeguista dentro do que forma parte da corrente de esquerda marxista que orientaba o seu amigo o deputado Suárez Picallo. Durante a campaña do plebiscito polo Estatuto de Autonomía e nas eleccións do 36 participa ilustrando a campaña electoral con carteis solicitando o voto para a autonomía. Co levantamento de Franco en xullo de 1936 foxe a Portugal, dous meses despois, xunto co seu irmán Rafael e despois conseguen saír cara Arxentina a mediados de outubro. Neste período casou coa súa curmán María Elvira Fernández López (Maruxa). Ó chegar a Bos Aires súmase ás entidades que estaban organizando a solidariedade dos republicanos. Así, incorpórase á "Federación de Sociedades Galegas", institución fundada por Antonio Alonso Ríos. Empeza tamén a colaborar no xornal "Crítica" dirixido por Natalio Botana. En Bos Aires o exilio e os emigrantes galegos en América e Europa son tema central da súa obra. Alí tamén cofundou xunto con Cuadrado, Blanco Amor, Sánchez Guisande, Antonio Baltar, Rey Baltar, Villaverde e Bermúdez Abende a "Logia Antolín Faraldo". Naquela época resolveron fundar editoriais e tamén impulsan a "Fundación do

Fogar Galego para Anciáns". Durante a súa primeira etapa do exilio vincularase tamén ó mundo intelectual arxentino formando parte das tertulias do "Café Tortoni". Escritores e artistas arxentinos como Ernesto Sábato compartían cos exiliados Alebert, Casona, Colmeiro, Lorenzo Varela, Dieste, Maruja Mallo, etc. Outra das tertulias que contará coa presenza de Seoane e a maioría dos exiliados galegos foi a que se xuntaba no restaurante "Casa de la Troya" de propiedade dos irmáns Villaverde. Con Arturo Cuadrado fundará unha serie de editoriais entre elas, Dorna, Hórreo, Emecé e Botella al mar. En Emecé o primeiro que recupera é "Cincoenta homes por dez réas" de Castelao. Tamén fundará con Lorenzo Varela e Cuadrado a revista literaria "Correo Literario", participa da fundación a Editorial Citania, Cuco-Rei e a revista "Galicia Emigrante" (1954-1959) e o programa de radio que leva o mesmo nome. Colabora tamén na Editorial Losada e en 1956 e cofundador de AGUEA. En Bos Aires traballou no Consulado de España, publicou relatos en "Crítica", traballou de periodista en "El Diario". Cofundou ademais o semanario político "Claridad". Nos 60 regresa a España para crear con Isaac Díaz Pardo o complexo artístico de cerámica de Sargadelos, orixe de Edicións do Castro, e crean o Museo Carlos Maside, proxectos que xurden do Laboratorio de Formas con orixe no exilio arxentino. En canto as principais exposicións nas que participou pódense destacar a celebrada no ano 1929 nos "Amigos del Arte" en Santiago de Compostela e no ano 1949 en "Twenty Brook Street" de Londres. En 1950 no "Instituto de Arte Contemporáneo" de Lima, "Arte Bella" de Montevideo e na "Sociedade Hebraica" de Bos Aires. En 1956 na "Galería Sudamericana" de Nova York. En 1963 na "Dirección Xeneral de Belas Artes" de Madrid. En 1967 nas Galerías "Buchholz" de Múnic e a Galería "Boisser" e de Colonia (Alemaña). Morre na Coruña en 1979.

³⁰ ELPIDIO VILLAVERDE REY (Vilagarcía de Arousa, Pontevedra, 16/11/1887 - Bos Aires, 27/11/1962) Realizou os primei-

ros estudos na súa vila natal e os seus primeiros traballos foron nos negocios do seu pai. Marchou a Arxentina sendo novo, e durante a travesía no transatlántico protagonizou un conato de motín xunto co poeta nacionalista Antón Zapata, contra as vexacións das que eran obxecto os seus paisanos que viaxaban enfermos. En Bos Aires Villaverde traballou por recomendación de seu pai en distintas oficinas comerciais. Ó pouco tempo retornou a Vilagarcía de Arousa, onde foi presidente da Cámara de Comercio. Pronto comezou a súa actividade política militando nas Irmandades da Fala, que daquela fundaron na Coruña Antón Vilar Ponte e Lugrís Freire. Posteriormente participou na fundación da Organización Republicana Galega (ORGA). Por este partido foi elixido como primeiro alcalde republicano de Vilagarcía. Desempeñou o seu cargo con honestidade e moito apoio por parte dos seus veciños. Co bienio negro Villaverde sufriu todo tipo de persecucións e incluso detencións domiciliarias. Estivo durante varios meses preso no cárcere de Cambados. Co triunfo da Fronte Popular en 1936, Villaverde obtivo un escano de deputado a Cortes pola provincia de Pontevedra, por Izquierda Republicana, e formou parte, como tal, da Comisión Pro-Estatutos de Autonomía. O estalido da Guerra Civil colleuno na súa vila. Villaverde tentou organizar a resistencia, pero a precipitación dos acontecementos fixo que desistira da súa intención. Colleu un barco que o levou a metade da ría, para logo fuxir, xunto con outros republicanos barbazáns, nun barco de pesca rumbo a Portugal. Ó chegar a Lisboa foi detido o barco e tivo que intercede-lo embaixador republicano, Claudio Sánchez Albornoz. Alí comezou a colaborar con el. Villaverde, xunto co embaixador, partiu nun barco inglés rumbo a Francia. Deste último país saíu para Madrid para poñerse ó servizo do goberno da Fronte Popular. Foi un dos membros fundadores do Batallón de Milicias Populares Gallegas. Ó remate da guerra pasou a Francia e ó pouco tempo partiu para Bos Aires con toda a familia no barco "Massilia". No mesmo barco

viaxou Arturo Cuadrado e Amparo Alvar. Chegaron en outubro de 1939. Ó pouco de chegar abriu un café ó que lle chamou "Casa de la Troya". Pronto se converteu nun lugar frecuentado polos republicanos e os nacionalistas da época. Alí organizábase unha das tertulias máis destacadas onde colaboraban, entre outros Dieste, Seoane, Cuadrado, Lorenzo Varela e Blanco Amor. Como o local era frecuentado por pintores galegos (Colmeiro, Seoane, Castelao...). Villaverde propúxolles que enchesen as paredes con murais. En outubro desprazouse xunto con Castelao ata México para participar no Parlamento Español no exilio. Como deputado e membro do Consello de Galiza Villaverde foi convidado á toma de posesión dos presidentes do Uruguai e Chile. Participou no Primeiro Congreso da Emigración Galega realizado en Bos Aires en 1956. Cando morre Castelao, Villaverde encabezou xunto a Suárez Picallo e Alonso Ríos o Consello de Galiza. Elpidio Villaverde morre o 27 de novembro de 1962. Foi enterrado no mausoleo do Centro Gallego.

³¹ XOSÉ NÚÑEZ BÚA. (Ourense, 1903 - La Plata, 1981) Mestre, avogado e xornalista. Director do colexio León XIII en Vilagarcía de Arousa. Secretario de Propaganda do Partido Galeguista e vicepresidente da Deputación de Pontevedra en 1936. Ó comenzo da Guerra Civil, Valentín Paz-Andrade axudouno a cruzar a fronteira de Portugal. En Bos Aires, cidade á que se exilia en 1936, colabora en Galicia Emigrante, co nome de J. D'a, escribindo tamén en Galeuzca. Promotor do Instituto Argentino de Cultura Gallega de La Plata e secretario da A. G. U. E. A, creada en 1956. Tamén foi colaborador de "El Día" e "El Provincial" de La Plata e de "El Tiempo" e "Comercio e Industria" (Pergamino). Os seus traballos xornalísticos están recollidos no libro "Revoeira. Homes. Feitos. Verbas" (Montevideo, 1971).

³² MANUEL TORRES CAMPAÑA? - México 1968. Profesor. Deputado por Madrid do Partido Republicano Radical en 1931 e de Unión Republicana en 1936. Exiliado en Francia e México. Ministro de Gobernación (UR) do primeiro Goberno de José Giral Pereira (IR) da II República no Exilio (VIII-1945 / III-

1946). Ministro de Interior do segundo Goberno de José Giral Pereira (IR) da II República no Exilio (IV-1946 / I-1947). Ministro de Emigración do primeiro Goberno de Alvaro de Albornoz e Laminiana (IR) da II República no Exilio (VIII-1947 / II-1949). Autor de «A gran fraude franquista» (1957).

³³ JULIO JUST JIMENO (Valencia - Port Vendres. (Francia) 1976) Deputado por Valencia en 1931 polo Partido Republicano Radical e en 1936 por Esquerda Republicana. Ministro de Obras Públicas (1936-1937). Exiliado en Francia durante a ocupación alemá, estivo no cárcere e internado nun campo de concentración. Foi tradutor nos organismos internacionais dependentes da ONU. Ministro de Defensa e Interior do Goberno de Rodolfo Llopi Ferrándiz (PSOE) da II República no Exilio (II / VIII-1947). Ministro de Gobernación do primeiro Goberno de Alvaro de Albornoz e Laminiana (IR) da II República no Exilio (VIII-1947 / II-1949). Ministro de Acción no Interior e no Exilio do primeiro Goberno

Felix Gordon Ordax da II República no Exilio (VIII- 1951 / I-1956). Ministro de Xustiza e Acción no Exilio do segundo Goberno Felix Gordon Ordax da II República no Exilio (I-1956 / IV-1960). Vicepresidente e Ministro de Emigración e Interior do Goberno de Xral. Emilio Herrera Linares da II República no Exilio (V-1960 / II-1962) Ministro de Emigración e Interior do Goberno da II República no Exilio de Claudio Sánchez Alborno (III-1962 / II-1971). Vicepresidente e Ministro de Emigración e Interior do Goberno de Fernando Valera Aparicio da II República no Exilio (II-1971 / VIN-1977).

³⁴ RAMÓN OTERO PEDRAYO naceu en Ourense, no seo dunha familia fidalga, culta e liberal. Cursou o Bacharelato en Ourense e a licenciatura en Dereito e Filosofía e Letras en Madrid. De volta á súa cidade natal pasou a ser unha das figuras máis dinámicas do ambiente cultural do Ateneo, xunto con Vicente Risco, Florentino Cuevillas e Primitivo Rodríguez Sanjurjo. Con este grupo, completamente desligado da cultura e política galegas, Otero dará os seus primeiros pasos na literatura, intervindo na redacción da revista *La Centuria* (1917-1918).

Pouco despois, a instancias de Antón Losada Diéguez, o grupo tomaba conciencia da problemática do país e ingresaba nas fileiras do galeguismo. En 1919, Otero gañou as oposicións a cátedras de ensino medio e axiña foi destinado ao Instituto de Ourense. A partir de agora vai dedicarse ao cultivo das nosas letras nos ámbitos máis diversos, distinguíndose como un dos máis insignes polígrafos galegos. Colabora en diferentes xornais e revistas, desenvolve unha intensa actividade na sección de Xeografía e Historia do Seminario de Estudos Galegos e principia o seu labor como escritor. A súa primeira obra narrativa foi a novela curta *Pantelas, home libre* (1925), á que seguirán *Os camiños da vida*, *Arredor de si*, *A romaría de Xelmirez...* Tamén cultivou Otero o relato breve e o ensaio, fundamentalmente de carácter histórico, xeográfico e literario, ao tempo que se revelaba como orador de extraordinarias cualidades, espontáneo e exuberante.

Participa na fundación do Partido Galeguista e sae elixido, en 1931, deputado das Cortes Constituíntes. No seo do Partido, Otero situábase ideoloxicamente no bando conservador, mais acaitou a decisión da maioría cando esta optou pola integración na Fronte Popular. Ao comezar a guerra civil, a pesar do seu talante conservador e relixioso, Otero foi expedientado, cesado como catedrático de instituto e retirouse á casa familiar de Trasalba. Desde alí colaborou puntualmente na prensa americana, en publicacións madrileñas e cataláns e, xa a mediados da década de corenta, con maior asiduidade en diferentes xornais galegos.

En 1949 foi restituído na súa cátedra de Instituto e no ano seguinte gañou a cátedra de Xeografía e Historia da Universidade de Santiago de Compostela. Participou tamén na fundación da Editorial Galaxia, para a que entregará a colección de relatos *Entre a vendima e a castiñeira* e numerosos traballos que foron publicados na revista *Grial*.

Na capital galega vai morar ata 1958, etapa na que servirá de guía á mocidade galeguista que está a xurdir nos ambientes universitarios e contribuirá á súa vertebración. No momento do seu falecemento, en 1976, era considerado unanimemente o patriarca das letras galegas, creador dunha vasta e plural obra literaria e ensaística, e un grande exemplo da resistencia galeguista na longa etapa da ditadura. Home dunha vastísima cultura, Ramón Otero Pedrayo integra, con Risco, Castelao e Losada Diéguez, o denominado Grupo Nós.

³⁵ XOSÉ FERNANDO FILGUEIRA VALVERDE naceu en Pontevedra en 1906. Realizou estudos de Dereito, Filosofía e Letras (alcanzando o título de doutor) e Psicoloxía nas Universidades de Santiago de Compostela e Zaragoza. En 1923 formou parte do grupo de fundadores do Seminario de Estudos Galegos, onde dirixiu a sección de Historia da Literatura. Desde ese momento e até a súa morte, acontecida en Pontevedra en 1996, o erudito pontevedrés mantería unha gran actividade na promoción de iniciativas culturais.

Filgueira Valverde iniciou o seu amplo labor docente en 1927 no Instituto de Ensino Medio de Pontevedra. En 1935 gañou unha cátedra no Instituto Balmes de Barcelona e posteriormente exerceu en Lugo e na cidade do Lérez, da que foi alcalde. Pola súa dedicación ao ensino recibiría o alcume do "vello profesor". Con motivo da orientación cara a Fronte Popular do PG, Filgueira encabeza a escisión da dereita galeguista. Logo, co golpe, aliñárase co Franquismo.

Membro numerario da Real Academia Galega desde 1942 e correspondente das Reais Academias de Historia, de Lingua e de Belas Artes de San Fernando, en 1972 foi nomeado vocal do Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela. Dirixiu ademais o Museo "Rosalía de Castro", o Instituto Padre Sarmiento de Estudos Galegos e o Museo de Pontevedra. No bienio 1982-83 exerceu o cargo de Concelleiro de Cultura da Xunta de Galicia. Na década de trinta foi colaborador habitual de *El Pueblo Gallego* e *Logos*, publicación esta última en que mantería unha sección de comentarios bibliográficos asinados co pseudónimo J. A. Para alén destes artigos, a súa obra literaria atinxe a narrativa, a poesía, o ensaio e o teatro. Así, na súa produción figuran o libro de relatos *Os nenos* (1925) e a semblanza *O vigairo* (1927); o texto teatral *Agromar. Farsa pra rapaces* (1936) —estreado en 1932—, de novo asinada por J. Acuña; as antoloxías *Cancioneiriño de Compostela* (1932) e *Cancioneiriño novo de Compostela* (1969), en que recolle composicións do medievo e etapas posteriores que fan referencia á capital galega, ou o volume de prosas literarias *Quintana viva* (1971). Porén, a maior achega de Filgueira Valverde constitúena os seus traballos no campo da investigación. Moitas destas prosas, espalladas pola imprensa diaria, foron recollidas polo autor nos nove volumes editados baixo o título xenérico de *Adral* entre os anos 1979 e 1996. As súas achegas ao coñecemento da lírica medieval verían a luz en 1992 no libro *Estudios sobre lírica medieval: traballos dispersos* (1927-1987).